22 ԱՊՐԻԼ 1995. ՇԱԲԱԹ # 75 (829)

Ազգ
Azg
armenian daily

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՌԱՄԿԱՎԱՐ ԱԶԱՏԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅՈՑ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ 80-ԱՄՅԱԿԻՆ ՆՎԻՐՎԱԾ
ՀՈՒՇԱՀԱՆԴԵՍ

Կինչի ՄՈՑԱՐՏԻ «ՌԵՔՎԻԵՄԸ»

Դիրիժոր՝ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՉԵՔԻՋՅԱՆ

Ապրիլի 22-ին, ժամը 15.00-ին, Ալ. Սպենդիարյանի անվան Ազգային օպերայի եւ բալետի թատրոնի մեծ դահլիճում:

Ս. ԷՋՄԻԱԾԻՆ

Հայրապետական պատգամ Եղեռնի 80-ամեակի առթիւ

Հայոց եղեռնի 80-ամյակի առիթով Ծայրագոյն պատրիարք, Ամենայն Հայոց կաթողիկոս, նորին Սուրբ Օծութիւն Տ. Տ. Գարեգին Ա-ն հայ ժողովրդին դիմել է հայրապետական պատգամով, ուր մասնաւորապես ասվում է. «Ապրիլեան եղեռնի օրերին Օսմանեան կայսրութեան ժառանգորդ իթթիհատական Թուրքիան մահուան սեւ ուրուականը փորձեց տարածել ողջ հայութեան վրայ, մեր Հայաստան աշխարհից ի սպառ արմատախիլ անելու համար մեր ժողովրդին եւ վերջակէտ դնելու հայ ազգի գոյութեան: Ցեղասպանութեան առաջին ոճրային արարքն էր, որ այսպէս կատարւում էր քսաներորդ դարի սկզբին ողջ մարդկութեան կեանքում:

Շատեր, անհատներ, ազգեր եւ պետութիւններ խորհեցին, որ հայութեան բնաջնջումը իրականացել էր եւ գերեզմանի քարը դրուել հայ ժողովրդի գոյութեան վրայ:

Բայց յարութեան զօրութիւնը մի անգամ եւս վերյայտնուեց, մահասփիւռ քարերից դուրս եկաւ մեր ազգը ու նոր կեանքով սկսեց տրոփել նրա սիրտը: Համաշխարհային Առաջին պատերազմի աւարտին՝ 1918 թուին Սարդարապատեան հերոսական ոգով տարուած գոյապայքարը պսակուեց Հայաստանի մի կարեւոր մասի ազատագրումով եւ Անկախ Հանրապետութեան հռչակումով Մայիսի 28-ին»: Այնուհետեւ նշվում է, որ թեեւ կարճ տեւեց այդ անկախությունը, սակայն ազգային ինքնիշխան գոյության կամքը մնաց տոկուն եւ աշխոյժ: եւ ահա յոթանասուն տարի անց, երբ միջազգային դեպքերն ու կացությունները տարբեր ընթացք ունեցան, այդ կամքը վերստին դրսեւորվեց Մայր Հայրենիքում՝ այս անգամ Ղարաբաղյան ազատագրական շնչով եւ պսակվեց Հայաստանի անկախ Հանրապետության հռչակումով ու եռագույն դրոշի վերստին ծածանումով:

«Ներկայումս մենք գտնվում ենք նոր, յուսալից եւ նպատակասլաց իրադրութեան առջեւ, ասված է հայրապետական պատգամում: Ամենէն մեծ, կենսունակ, անկիւնադարձային նշանակութիւն ունեցող իրականութիւնը մեր Մայր Հայրենիքի անկախ Հանրապետութիւնն է, որի հռչակման, ամրացման եւ զօրացման համար անգնահատելի զոհողութիւններ են մատուցուել եւ մատուցւում հայրենի նորակազմ պետութեան եւ մեր ժողովրդի զաւակների կողմից, անխտիր: Կերպարանափոխւում է մեր կեանքը, թէ՛ հայրենիքում եւ թէ՛ արտասահմանում:

Ապրիլեան եղեռնի 80-ամեակը մեզ առաջնորդում է դէպի մի հիմնական գաղափարական, որի իրականացումը մեր կեանքում մեր բոլորի սրբազան պարտքն է: Այդ հրամայականն ու իդէալը մեր կեանքով ու աշխատանքով արտայայտելի միութիւնն է ու միասնական գործելակերպը: Մեր զօրութեան աղբիւրն է այս, մեր բոլորի նշանաբանը, լինի դա եկեղեցում, լինի հայրենիքում, լինի արտասահմանում: Ժամն է համախմբման: Պահն է ներդաշնակ գործունէութեան **մէկ եկեղեցի, մէկ հայրենիք, մէկ պետութիւն** կարգախօսի ներքեւ»:

Վեհափառ Հայրապետի պատգամն ավարտվում է ամբողջ հայ ժողովրդին ուղղված հետեւյալ խոսքերով:

«Մեր եկեղեցու նուիրապետական բոլոր Աթոռներով, Հայաստանում եւ արտաշխարհում տարածուած բոլոր եկեղեցական թեմերով եւ ազգային քաղաքական եւ այլ կարգի կազմակերպութիւններով բոլորուենք մեր Անկախ Հանրապետութեան շուրջ, որպէսզի աւելի եւս ուժգնութեամբ ապրենք յարութեան նորաբողբոջ շունչը մեր ողջ ազգի կեանքում, որպէսզի առաւել հարազատութեամբ զգանք նահատակների անմեռ, կենդանի եւ միաձուլիչ ոգին վասն փառաց Աստուծոյ, վասն ծառայութեան հանուր մարդկութեան եւ վասն յաւերժութեան ազգիս հայոց. Ամէն»:

ԵՐԵՎԱՆ

Բացվեց «Ցեղասպանության հարցեր» միջազգային գիտաժողովը

Լևոն Տեր-Պետրոսյան. «Հայոց ցեղասպանությունը զուտ քաղաքական ծրագիր էր՝ բխած Օսմանյան կայսրության կենսական պետական շահերից»

Հանդիսավոր պայմաններում երեկ բացվեց Մեծ եղեռնի 80-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովը Երևանում եւ շարունակվեց գործնական մթնոլորտում: Պետական համապատասխան հանձնաժողովի եւ Զորյան ինստիտուտի կազմակերպած եռօրյա գիտաժողովին հանդիսավորություն հաղորդողը հանրապետության նախագահի եւ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի հայրապետի մուտքն էր ՀՀ Գիտությունների ակադեմիայի նիստերի դահլիճ, որտեղ արդեն հավաքվել էին աշխարհի տարբեր վայրերից հրավիրված մասնագետներ եւ տեղացի գիտնականներ: Ռուսաստանից, Մ. Նահանգներից, Ֆրանսիայից, Մեծ Բրիտանիայից, Կանադայից, Սիրիայից, Եգիպտոսից, Լիբանանից, Իսրայելից, Կիպրոսից, Բելգիայից եւ այլ երկրներից ժամանած գիտնականների, հայրենակցական միությունների ներկայացուցիչների, Եղեռնից վերապրողների եւ Հայաստանում ապրող փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների առաջ առաջինը խոսք առվեց ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանին, որ հակառակ «Հայոց ցեղասպանության հետ կապված պատմական եւ իրավագիտական բարդ խնդիրների հորձանուտը» չմտնելու մասին տված հավաստիացմանը, դիպավ անհնազանդ հարցերին եւ «պատմական փաստի ռացիոնալ յուրացման եւ անցյալի սխալները չկրկնելու» մտահոգությամբ 7 կետերի մեջ ներկայացրեց իր մոտեցումները ինարկվող հարցի նկատմամբ: Առաջին «Հայոց ցեղասպանությունն անտեսելի է, բացասել հայ եւ թուրք ժողովուրդների կրոնական, էթնիկական, ռասայական անհանդուրժողությամբ կամ տնտեսական եւ սոցիալական մրցակցությամբ, քանի որ Օսմանյան կայսրության մեջ ձեւավորված modus vivendi-ն դարերի ընթացքում համենայն դեպս կարողացել էր ապահովել նրանց միջև խաղաղ համակեցությունը»:

Նախագահի կարծիքով, «Հայոց ցեղասպանությունը զուտ քաղաքական ծրագիր էր՝ բխած Օսմանյան կայսրության կենսական պետական շահերից»:

Տես # էջ 2

ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆ

Հայոց ցեղասպանությունը պետք է միջազգայնորեն ճանաչվի ու դատապարտվի

Երեկ 3,5-ժամյա միաղարյալ քննարկումներից հետո, Հայաստանի Գերագույն խորհուրդը արտահերթ նիստում (միաձայն՝ 171 կողմ, ոչ մի դեմ և ձեռնպահ) ընդունեց ՀՀ Գխ-ի հայտարարությունը Հայոց ցեղասպանության 80-ամյակի առթիվ: Նիստի սկզբում, պատգամավորները 1 րոպե լռությամբ հարգեցին եղեռնի զոհերի հիշատակը, իսկ այնուհետև հակիրճ խոսքով հանդես եկավ խորհրդարանի նախագահ Բաբկեն Արարքցյանը և ներկայացրեց հայտարարության նախագիծը, նշելով, որ այն աշխատանքային խմբի մշակած տարբերակն է: Պատգամավորներն առանց առարկության ընդունեցին խմբագրական որոշ շտկումներ, այդ թվում ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի ներկայացրածը. «Ի հարգանք անմեղ զոհերի» փոխարեն «Ի հարգանս անմեղ զոհերի»: Վերջնական քվեարկության արդյունքում, խորհրդարանական տարբերակը ընդունվեց միաձայն, որն էլ հրապարակում ենք ստորև:

Տես # էջ 2

1995 թվականի ապրիլի 24-ին լրանում է մարդկության դեմ գործած ոճրագործություններից մեկի՝ Հայոց ցեղասպանության 80 տարին: Օսմանյան կայսրության իշխանությունների կողմից պետականորեն ծրագրված եղեռնագործության զոհ դարձան իրենց բնօրրան պատմական հայրենիքում եւ Օսմանյան կայսրության այլ վայրերում ապրող ավելի քան մեկ եւ կես միլիոն հայեր, իսկ մնացածը տարագրվեց՝ սփռվելով աշխարհով մեկ:

Հայոց ցեղասպանությունը դարձավ ոչ միայն հայ ժողովրդի պատմության մեծագույն ողբերգությունը, այլեւ մեծապետական փայրագության խորհրդանիշ, հիշեցնելով տագնապի ահազանգ մարդկությանը Ոչ ասելու ցեղասպանությանը, կանխելու ռասայական կամ էթնիկական ատելության ցանկացած դրսեւորում:

Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհուրդը երախտագիտության խոսք է հղում այն երկրների իշխանություններին, խորհրդարաններին, քաղաքական, հասարակական կազմակերպություններին եւ գործիչներին, մտավորականության ներկայացուցիչներին, բոլոր նրանց, ովքեր, հավատարիմ մնալով համամարդկային արժեքներին եւ միջազգայնորեն ընդունված նորմերին, իրենց բողոքի ձայնն են բարձրացնում դատապարտելով Հայոց ցեղասպանությունը, ասպարելով նրա միջազգային ճանաչմանը:

Հայաստանի Գերագույն խորհուրդը առանձնապես կարեւորում է Եվրախորհրդարանի եւ Ռուսաստանի Պետական դումայի ընդունած փաստաթղթերը, որոնցով ճանաչվեց Արեւմտյան Հայաստանում հայ ժողովրդի դեմ իրագործված ոճիրը որպես ցեղասպանություն եւ դատապարտվեց:

Այժմ, այդ ոճրագործությունից 80 տարի անց, երբ Հայաստանի Հանրապետությունը աշխարհասփյուռ հայերի հետ նշում է սգո այս տարելիցը, ի հարգանս անմեղ զոհերի հիշատակի, ի պաշտպանություն պատմական ճշմարտության, Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհուրդն առաջնորդվելով նմանօրինակ ոճիրների կանխարգելման մտահոգությամբ, իր հաստատակամությունն է հայտնում հասնելու 1915 թ. Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչմանն ու դատապարտմանը:

21 ապրիլի, 1995 թ.

ԶՈՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՊՀ միջխորհրդարանական ժողովի խորհուրդը դատապարտում է Հայոց ցեղասպանությունը

Երեկ ԳԽ նախագահ Բաբկեն Արարքցյանի անունով ստացվել է ԱՊՀ միջխորհրդարանական վեհաժողովի խորհրդի կարեկցանք-ուղերձը Հայոց ցեղասպանության 80-րդ տարելիցի կապակցությամբ: Ինչպես հաղորդեցին ՀՀ ԳԽ մամուլի կենտրոնից, ուղերձում մասնավորապես ասվում է, որ խորհուրդը իր ամենախորին կարեկցանքն է հայտնում հայ ժողովրդին: Ուղերձում նշվում է նաեւ, որ ՄԱԿ-ի կողմից ընդունված կոնվենցիաների ոգուն համապատասխան «իր պատմական հայրենիքում հայ ժողովրդի բնաջնջումը դիտարկում ենք որպես հանցագործություն մարդկության հանդեպ եւ դատապարտում ենք 1915-1922 թվականների թուրքական կայսրության գործողությունները հայերի նկատմամբ»:

ԱՐՁԱԳԱՆՔ

Անկարան խիստ դժգոհ է Պետդումայի հայտարարությունից

Հայկական ցեղասպանության դատապարտումը համարվեց «ծայրահեղ քայլ»

Թուրքիայի արտգործնախարարության խոսնակ Ֆերհաթ Աթամանը արտահայտեց Անկարայի «խիստ դժգոհությունը» Ռուսաստանի Դաշնության Պետդումայի ընդունած հայտարարությունից, որը, ինչպես հայտնի է, ապրիլի 24-ը ընդունում էր որպես հայերի նկատմամբ թուրքերի գործադրած ջարդերի հիշատակման օր: Թուրք խոսնակը այդ հայտարարությունը որակեց իբրեւ «ծայրահեղ քայլ» եւ քննադատեց Ռուսաստանին Թուրքիայի տարածքային ամբողջականությունը սպառնալու համար, ակնարկելով Պետդումայի՝ հայտարարության մեջ հիշատակված «Հայկական պատմական հայրենիք» արտահայտությունը:

Ֆերհաթ Աթամանի կարծիքով, հայտարարությունը կարող է ազդել ոչ միայն թուրք-ռուսական հարաբերությունների վրա, այլեւ կարող է արգելակել Հայաստանի հետ կապերը բարելավելու միտված ջանքերը:

Ակնկալվում է, որ ապրիլի 18-19-ը Մոսկվայում անցկացված «Ցեղասպանություն՝ մարդկության դեմ ոճիր» վերտառությամբ անցկացված միջազգային գիտաժողովը առավել զայրացնի թուրք-ռուսական հարաբերությունները:

ԼՈՌԻՆԵ ԲՆՁԱՐՅԱՆ

Օկլահոմա. 2 մլն՝ հանցագործների մատնացույցին

ՕԿԼԱՀՈՄԱ (ԱՄՆ), 21 ԱՊՐԻԼ, ՏԱՍ: Մ. Նահանգների գլխավոր դատախազ Ռինոն հայտարարեց, թե կառավարությունը 2 միլիոն դոլլար է խոստանում նրան, ով տեղեկություն կհաղորդի նախորդ օրը տեղի ունեցած ահավոր պայթյունի հեղինակների ինքնության մասին: Դաշնակցային ոստիկանությունը (FBI) հրապարակեց ականատեսների վկայությամբ համակարգիչների վրա կազմված պատկերները երկու կասկածյալների, որոնք վարձել են պայթուցիկներով լցված բեռնատար մեքենան, որը մտել էր շենքի ավտոկանգառը: Պայթյունի հետեւանքով զոհվածների թիվը հասել է 57 մարդու, իսկ վիրավորներինը՝ 450-ի: 150 մարդու ճակատագիր դեռեւս մնում է անհայտ: Լոնդոնում ձերբակալվել եւ Մ. Նահանգներ է ուղարկվել մի մարդ՝ հարցաքննության: Իտալական ոստիկանության համաձայն, Հռոմում ազգագրված նրա ճամպրուկների մեջ գտնվել են ռումբի պատրաստման սարքեր:

Ֆրանսիա. Վաղը առաջին փուլը

ՓԱՐԻԶ, 21 ԱՊՐԻԼ, ՏԱՍ: Վաղը՝ կիրակի, ֆրանսիացիները ներկայանալու են նախագահական ընտրությունների առաջին փուլի քվեարկության, որոշելու համար նախագահ Ֆրանսուա Միտերանի հաջորդին: Գոլիստական կուսակցության ղեկավար եւ Փարիզի քաղաքապետ Ժակ Շիրակը, ըստ վերջին հարցախույզների, հավանական է, որ մտնի մայիսի 7-ին կայանալիք վերջնական քվեարկության երկանուն ընտրապայքարը, մինչդեռ տակավին անորոշություն է տիրում, թե ո՞վ կլինի նրա մրցակիցը 2-րդ փուլում՝ սոցիալիստ Լիոնել Ժոսպե՞նը, թե վարչապետ Բալադյուրը:

digitised by A.R.A.R.@

ԵՂԵՌՆ-80

Բացվեց «Ցեղասպանության հարցեր» միջազգային գիտաժողովը

Սկիզբը էջ 1

Երկրորդ կեսում շեշտեց եվրոպական գերտերությունների՝ Անգլիայի, Ֆրանսիայի, Ռուսաստանի եւ Գերմանիայի քաղաքական եւ, վերջինի դեպքում, ուղղակի պատասխանատվությունը Հայոց ցեղասպանության գործում, «իրենց անհամաձայնեցված միջամտություններով ուղղակի վնասելով» ստեղծելով հայ ժողովրդի ֆիզիկական գոյության համար։ Երրորդ՝ «Օսմանյան պետության եւ հայ ժողովրդի ուժերի անհամաչափ անհավասարակշռելի հարաբերակցությունը», որտեղ «կենաց մահու այդ պայքարում հայերն ի սկզբանե դատապարտված էին կործանման։» Չորրորդ՝ նախագահի կարծիքով, իրատեսությունից հեռու է այն տեսակետը, «թե հայ ժողովուրդը կարող էր խուսափել արհավիրքից», եթե հրաժարվեր «Թուրքիայի ներքին գործերին եվրոպական երկրների միջամտությանը նպաստելու գաղափարից», մանավանդ որ, «հայ քաղաքական մտքի երկու հոսանքներն էլ՝ կղերապահպանողական եւ հեղափոխական հոսանքները, ի վիճակի չեղան անգամ նվազագույնի հասցնել բնաջնջման տեսական ծրագրի հետեւանքները»։ Հինգերորդ՝ ցեղասպանության «կործանարար հետեւանքներից խուսափելու վերջին հնարավորությունը հայ ժողովուրդը կորցրեց 1914 թ., երբ Էրզրումում գումարված ՀՅԴ 8-րդ ընդհանուր ժողովի որոշմամբ պարտականություն ստանձնեց մասնակցել Օսմանյան կայսրությունում հայտարարված ընդհանուր զորահավաքին»։ Վեցերորդ՝ 1920 թ. ՀՀ «վարիչները չկարողացան ճիշտ գնահատել Ռուսաստանի եւ Քեմալական Թուրքիայի հզորացմամբ ստեղծված նոր իրադրությունը, որի պատճառով կորցրին թե Հայաստանի անկախությունը, թե նրա տարածքների մի մասը»։ Եվ յոթերորդ՝ «Այսօր Հայաստանը եւ Թուրքիան, որպես հարեւան պետություններ, պարտավոր են հաստատել փոխշահավետ առեւտրատնտեսական կապեր եւ բարիդրացիական հարաբերությունների միջոցով աստիճանաբար հաղթահարել պատմական հակասությունները ու վերականգնել հայ եւ թուրք ժողովուրդների փոխադարձ վստահությունը, որի համար կողմերից պահանջվում է դրսեւորել համապատասխանաբար քաղաքական կամք եւ բարոյական կեցվածք»։

Ավելի ուշ, գիտաժողովի առաջին նիստի նախագահող դոկտ. Ռիչարդ Հովհաննիսյանը առաջարկեց վիճարկել նախագահի մտքերը հատկապես ինչ վերաբերում է «Հայոց ցեղասպանությունը անտեղի է բացատրել հայ եւ թուրք ժողովուրդների կրոնական, էթնիկական, մշակութային անտագոնիզմով կամ տնտեսական եւ սոցիալական մրցակցությամբ» դրույթին, որ, պարզվեց, ունի լուրջ հակառակորդներ։ Թեեւ բանավիճողները գրեթե միակարծիք էին այն հարցում, թե իթթիհատական ղեկավարները ընդհանրապես անհավատ էին, բայց կրոնի գործոնն օգտագործում էին թուրք ժողովրդին հայերի դեմ գրգռելու համար։

Այնուհետեւ խոսք առստանեց Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գարեգին Ա-ն, որը մասնավորապես ասաց. «Մեզի համար անձնապես ուրախալիից կը նկատենք այն իրողութիւնը, որ իբրեւ նորընտիր Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս, Սուրբ Էջմիածնի Մայր Տաճարէն դուրս Մեր առաջին հրապարակային ելոյթը կունենանք այս առիթով. ինչ որ գոհունակութեան բացառիկ առիթ մըն է Մեզ համար, որովհետեւ Մենք այս գիտաժողովին մէջ կը տեսնենք նահատակներու ոգիին եւ կտակին հանդէպ հաւատարմութեան վերաբերում եւ մեր պատմութիւնը ճշմարտօրէն լուսաբանելու նախանձախնդրութիւն», Ցեղասպանության 80-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի մասնակիցներին ուղղված ուղերձում նշեց Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գարեգին Ա-ն։ «Ձեր կոչումն ու նպատակն է, ասաց նա, որոնել եւ ի լոյս բերել ճշմարտութիւնը...»։

«Օսմանյան կայսրության տարածքում բնակվող հայերը ոչ մի ժամանակ ապահով չեն եղել հանկարծահաս աղետներից եւ ճնշումներից։ Իսկ Մեծ եղեռնի պատասխանատվությունը, անկախ կողմնակի դրդապատճառներից, ընկնում է առաջին հերթին երիտթուրքերի կառավարության վրա, որը 1908-1916 թթ. վարում էր հայաջնջման պետականորեն ծրագրված քաղաքականություն», ցեղասպանության մի շարք վիճահարույց հարցերին նվիրված իր զեկուցման մեջ նշեց Հայաստանի Պատմության ինստիտուտի ցեղասպանության պատմության բաժնի վարիչ, ակադեմիկոս Մկրտիչ Ներսիսյանը։

Քիչ ուսումնասիրված եւ համակողմանի վերլուծության կարիք ունեցող պատմական իրադարձությունների թվում Մ. Ներսիսյանը մասնավորապես հիշատակեց 1909-1914 թթ. երիտթուրքերի իշխանության շրջանը, 1910-11թթ. Սալոնիկում «Միություն եւ առաջադիմություն» կուսակցության գաղտնի համագումարում քննարկված հարցերը։ Ընդգծվեց, որ Եղեռնին նվիրված բազմաթիվ աշխատություններում անտեսվել են այնպիսի փաստեր, որոնք ապացուցում են, որ 1912-13 թթ. Օսմանյան կայսրության իթթիհատական պարագլուխներն արդեն որոշակի քայլեր էին ձեռնարկել զանգվածային կոտորածներն սկսելու ուղղությամբ։

Ուշադրություն հրավիրվեց նրա վրա, որ դարասկզբի մեծ ոճրագործության դրդապատճառների որոնումներում օտարազգի պատմաբաններից ոմանք իրականությունը խեղաթյուրելով հեռու գնացող եզրակացությունների են հանգում, որը հաճախ կրկնում են որոշ հայ պատմաբաններ։ Հաճախ գերագնահատվում է գերմանական գործոնը հատկապես ցեղասպանության կազմակերպման հարցում։ Կա նաեւ ռուսական շահերը առաջին պլան մղող մի այլ ծայրահեղական տեսակետ, ըստ որի, իբր, Ռուսաստանը տարբեր ժամանակներում գործի է դրել «Արեւմտյան Հայաստանն առանց հայերի» ոչ պաշտոնական դիվանագիտությունը։

Այնուհետեւ կարեւոր նյութ ունեցավ դոկտ. Ռիչարդ Հովհաննիսյանը, որի խոսքին առանձին անդրադառնալու առիթ կունենանք հետագայում։

Թեմփլի համալսարանի (ԱՄՆ) կրոնագիտության դոկտոր Ֆրանկլին Լիթըլն ընդգծեց, որ Մեծ եղեռնին հաջորդած ազգային փոքրամասնությունների սպանդը Գերմանիայում, Կամբոջայում, Բալկանյում եւ այլուր գիտնականներին ստիպեց ավելի լուրջ մոտենալ այդ երեւույթի դրդապատճառներին։ Որոշ գիտնականներ փորձում են դրան մոտենալ որպես գիտության, եւ նույնիսկ մասնագետ այն գործոնները, որոնք կարող են հանգեցնել ցեղասպանության։ Հաջորդ փուլը կլինի դրա կանխարգելման եղանակների մասնավորումը։ Ֆ. Լիթըլը ընդգծում է, որ նման ոճիր իրագործած վարչակարգերի իշխանության գալու մեթոդները շատ նմանություններ ունեն եւ դրանով կարելի է կանխագուշակել ցեղասպանության տարրերը։

Եյլի համալսարանի (ԱՄՆ) պատմության դոկտոր Բեն Քերնընը զուգահեռներ տարավ Կամբոջայի ցեղասպանության հեղինակ Պոլ Պոտի, կոմունիստների եւ իթթիհատական կառավարիչների մեթոդների միջեւ։

Կանադայի Ալբերտայի համալսարանի սոցիոլոգիայի մասնագետ Ֆրենկ Սիսին ներկաներին հաղորդակից դարձրեց 1932-33թթ. Խորհրդային Միությունում ստալինյան ռեժիմի կողմից հացահատիկի բռնագրավումների հետեւանքով սկսված Մեծ սովի հետեւանքներին։ Այն որակվեց որպես 4-5 մլն. ուկրաինացիների սովամահության պատճառ դարձած ցեղասպանություն, որը Խորհրդային Միությունը երբեք չճանաչեց։

Նշված նյութերի քննարկմամբ գիտաժողովի առաջին օրվա առաջին մասն ավարտեց աշխատանքները։

Ընդմիջումից հետո նյութ ունեցան Պերճ Բերբերյանը (ԱՄՆ) «Հայոց ցեղասպանությունը պատմական դիտանկյունից. սոցիոլոգիական վերլուծություն», Իրվինգ Հորովիցը (ԱՄՆ) «Գիտությունը, արդիականությունը եւ արտոնված ահաբեկչությունը. վերանայելով ցեղասպանություն իրագործած պետությունը», Ռուբեն Սահակյանը (ՀՀ) «Ցեղասպանության պատմագրությունը. մեթոդաբանական հարցեր», ինչպես նաեւ Հերի Հուբբենբախը (ԱՄՆ) «Ցեղասպանությունը. չորս դեպքի համեմատություն» թեմաներով, որոնց հաջորդեցին քննարկումները։

Այսօր եւ վաղը կշարունակվեն զեկուցումներն ու քննարկումները, որոնց ավարտին տեղի կունենա կլոր սեղանի քննարկումներ, կլսվի Զորյան ինստիտուտի հատուկ հայտարարությունը (Գուրգեն Սարգսյան), կկայանա պատվոգրերի հանձնման արարողություն ՀՀ փոխնախագահ Գագիկ Հարությունյանի ձեռքով, իսկ փակման խոսքը կարտասանի ՀՀ նախագահի գլխավոր խորհրդական Ժիրայր Լիպարիտյանը։

Անկախ իր վերջնական արդյունքներից, որոնց կանդրադառնանք հետագայում, իսկապես տպավորիչ գիտաժողով, ամենաներկայացուցչականը Հայկական ցեղասպանությանը ցարդ նվիրված բոլոր նմանօրինակ միջոցառումներից, որը, հուսով ենք, նոր մակարդակի կհասցնի ընդհանրապես ցեղասպանությունը եւ մասնավորապես Հայոց ցեղասպանությունը ուսումնասիրող գիտությունը ու կնպաստի դրա միջազգային ճանաչմանը։

Վերջում չենք կարող չնշել 2 թերություն. առաջին անհրաժեշտ էր գիտաժողովը բացել Եղեռնի զոհերի հիշատակին հարգանքի մեկ րոպե լռությամբ, եւ երկրորդ պետք էր ավելի լավ եւ հստակ կազմակերպել մամուլի ներկայացուցիչների ներկայության եւ գիտաժողովի ընթացքը լուսաբանելու գործը։

ՆՈՅՅԱՆ ՏԱՊԱՆ
եւ սեփ. թղթակցություն

ԶՈՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի նախագահի նամակը՝ Վեհափառ Հայրապետին

Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Ա. Վեհափառ Հայրապետը ապրիլի 24-ի կապակցությամբ Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի ընդհանուր վարիչ քարտուղար Տ. Կոնրադ Ռայզերից ստացել է նամակ, որով նա համակրանք եւ զորակցություն է հայտնում Հայաստանյայց Եկեղեցու եւ հայ ժողովրդի նկատմամբ։

«Այս տարի Հայաստանում եւ ողջ աշխարհում հայ ժողովուրդը հիշատակում է Հայոց եղեռնի 80-ամյակը, գրում է նա։ Եկեղեցիների համաշխարհային խորհուրդը, համաձայն արդարության ու մարդկային իրավունքների նկատմամբ իր հստակ դիրքորոշմանը, զանազան առիթներով աշխարհի հասարակությանը հիշեցրել է «Թուրքիայում մեկ ու կես միլիոն հայերի ողբերգական ջարդը եւ ուրիշ կես միլիոնի բռնագաղթը իրենց պատմական հայրենիքից՝ այս դարի սկզբին»։ ԵՀԽ-ն հաստատել է նաեւ, որ «այս դեպքերի հրապարակային ճանաչումը անհրաժեշտ է, որպեսզի նրանք չշարունակեն ծնել հատուցման բռնի գործողություններ, եւ որպեսզի հայ ժողովրդի պատմությունը հիշելով, ուրիշ ժողովուրդներ կարողանան խուսափել նմանօրինակ ճակատագրից»։

«Այս նամակով մենք Ձեզ եւ Ձեր ժողովրդին արտահայտում ենք մեր համակրանքն ու զորակցությունը, միեւնույն ժամանակ հաստատելով մեր հանձնառությունը արդարության համար։ ... Թող հայ նահատակների հիշատակը վերանորոգված հույսի, հավատքի ու տեսիլքի աղբյուր դառնա Հայ եկեղեցու եւ ժողովրդի համար», եզրափակում է իր նամակը Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի ընդհանուր քարտուղարը։

Անդրեյ Ուռնով. «Ռուսաստանի Պետդումայի որոշումը արդարացի եւ ճիշտ քայլ էր»

«Առաջին անգամ եմ լսում, որ ՌԴ Պետական դումայի ընդունած փաստաթղթի տակ չկան Պետդումայի նախագահ Ռիբկինի ստորագրությունն ու կնիքը», Նոյյան տապան գործակալության թղթակցի հետ զրույցում հայտարարեց Հայաստանում Ռուսաստանի արտակարգ եւ լիազոր դեսպան Անդրեյ Ուռնովը։ (Զրույցի ժամանակ թղթակիցը ՌԴ դեսպանին հիշեցրել է ՀՅԴ հայաստանյան գործիչների մամլո վերջին ասուլիսի ժամանակ հնչած հայտարարության մասին, ըստ որի որոշումը չի հրապարակվում ռուսաստանյան մամուլում՝ որոշման տակ Պետդումայի նախագահի ստորագրության բացակայության պատճառով)։ «Ոչ մի կասկած չունեմ, որ Դուման որոշումն ընդունել է։ Հայտարարությունն ընդունվել է միաձայն եւ չի եղել ո՛չ դեմ, ո՛չ ձեռնպահ, դա միաձայնակ է», ավելացրեց Ա. Ուռնովը։

Վերջինս նշեց, որ եթե նույնիսկ Պետդումայի նախագահի ստորագրությունը բացակայում է, ապա դա էական հանգամանք չէ։ Ըստ նրա, տարբեր երկրներ հայտարարությանը կարող են տարբեր կերպ արձագանքել, սակայն ընդունվել է «արդարացի եւ ճիշտ» փաստաթուղթ։ «Ես ենթադրում եմ, որ Թուրքիան այսպիսի որոշումը խանդավառությամբ չի ընդունի», ասաց Ռուսաստանի դեսպանը, պատասխանելով թղթակցի հարցին, ավելացնելով. «Չափազանցված կլինի՝ ասել, թե դա քաղաքական ռիսկ է, բայց երբեմն անհրաժեշտ է լինում նաեւ ռիսկի դիմել»։

ՆՈՅՅԱՆ ՏԱՊԱՆ

ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆ

Հայոց ցեղասպանությունը պետք է միջազգայնորեն ճանաչվի ու դատապարտվի

Սկիզբը էջ 1

Պատգամավոր Սուրեն Զոլյանն իր կողմից առաջարկեց ԳԽ հայտարարության այլ նախագիծ՝ հայ ժողովրդի ցեղասպանության ճանաչման եւ դատապարտման մասին։ Այդ նախագծի հիմնական մասն այն էր, որ ԳԽ-ն «դիմում է միջազգային հանրությանը, ՄԱԿ-ին, ԵԱՀԿ-ին, Եվրախորհրդին, ԱՊՀ գագաթաժողովին եւ միջխորհրդարանական վեհաժողովին, այլ միջազգային կազմակերպություններին, աշխարհի բոլոր պետությունների կառավարություններին եւ խորհրդարաններին եւ կոչ է անում նրանց քննարկել եւ տալ պատմական ճշմարտությանը եւ միջազգային իրավունքի նորմերին համապատասխանող իրավա-քաղաքական գնահատական 1895-1922 թթ. կատարված հայ ժողովրդի բնաջնջման եւ պատմական հայրենիքից տեղահանման փաստերին ինչպես նաեւ ճանաչել եւ երաշխավորել արեւմտահայության վերադառնալու իր պատմական հայրենիքում արժանապատիվ ապրելու իրավունքը»։

Հաջորդ կեսով, թուրքական կառավարության ու ժողովրդին երկխոսության կոչ էր արվում։ Սուրեն Զոլյանը մասնավորապես նշեց, թե աշխատանքային խմբի մշակած հայտարարությունը 1989 նոյեմբերին 22-ին ՀԽՍՀ խորհրդարանի կողմից ընդունված որոշումից մեկ քայլ առաջ չի անցնում, թեեւ ԳԽ առաջին փոխնախագահ Արա Սահակյանը իր ելույթում նշեց ներկայացված տարբերակի առավելությունները։ Չանցավ նաեւ Յուրի Սարգսյանի այն առաջարկը, որ առաջին նախագծի ընդունումից հետո առանձին նիստ հրավիրվի եւ Հայոց ցեղասպանության հարցը քննարկվի ավելի լայն կտրվածքով, ինչին հետ համաձայն էր նաեւ Սուրեն Զոլյանը։ ՀԱԿՈԲ ԱՍԱՏՐՅԱՆ

■ ***Ապրիլի 24-ին մետրոն կգործի անվճար։*** *ՀՀ կառավարության որոշմամբ երկուշաբթի օրը՝ ապրիլի 24-ին Երեւանի մետրոպոլիտենը կգործի անվճար։ Նույն օրը «Բարեկամություն», «Երիտասարդական» եւ «Զորավար Անդրանիկ» կայարաններից մինչեւ Ծիծեռնակաբերդ կերթեւեկեն անվճար ավտոբուսներ։* ՍՆԱՐ

■ **Նշում։** *Սնարք գործակալության լուրը՝ «Հայաստանը ԱՊՀ միակ երկիրն է, որ չի ընդունել օրենք վետերանների մասին», թարգմանվել եւ մեր թերթի երեկվա համարում տպագրվել է միանգամայն հակառակ իմաստով՝ «Հայաստանը ԱՊՀ միակ երկիրն է, որն ընդունել է օրենք վետերանների մասին»։ Ներողություն ենք խնդրում Սնարք գործակալությունից, վետերաններից եւ մյուս ընթերցողներից։*

ՌԱՄԿԱՎԱՐ ԱԶԱՏԱԿԱՆ ՕՐԱԹԵՐԹ
Հրատարակվում է տարի
Հիմնադիր եւ հրատարակիչ
«Ազգ» թերթի հիմնադիր խորհուրդ
Երեւան 375010, Հանրապետության 47
Ֆաքս 562941, AT&T (7-8852) 151065,
e-mail INTERNET: azg2@arminco.com
Գլխավոր խմբագիր
ՅԱԿՈԲ ԱՒԵՏԻՔԵԱՆ / հեռ. 521635
Տնօրեն
ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՐԳՍԵԱՆ / 562863
A STYLE հրատարակչական ծառայություն / 581841
Ոճը եւ տառատեսակները ՊԱՒԵԼ ՊԱԼԼԱՔԵԱՆԻ
Apple Macintosh
համակարգչային շարվածք
«Ազգ» թերթի
LIBERAL DEMOCRATIC NEWSPAPER
Editor
H. AVEDIKIAN / phone: 521635
47 Hanrapetoutian st.,
Yerevan, Armenia, 375010

digitised by A.R.A.R.@

ԵՂԵՌՆ-80

ՀԱՐՑԱԽՈՒՅԶ

Հիշողության ձայնը մղում է ապագային հավատով նայելու

Երկու օր հետո Ծիծեռնակաբերդի հուշահամալիրում, գլուխ խոնարհելով 1915 թվականի Հայոց եղեռնի նահատակների առջեւ, 8 տասնամյակների հեռվից պիտի փորձենք հասկանալ այդ տարիների արձագանքները, մեր նորօրյա իրողությունները հաշվի առնելով: Մեծ եղեռնի 80-ամյակի նախօրյակին Հայաստանի հեռուստատեսության եւ ռադիոյի հասարակական կարծիքի ուսումնասիրման կենտրոնը անցկացրել է հասարակական հարցում, նպատակ ունենալով իմանալ 600 երեւանցիների կարծիքն ու դիրքորոշումը մի քանի հարցադրումների նկատմամբ: Ստացված արդյունքները ներկայացնում է կենտրոնի տնօրեն Սերգեյ Երիցյանը:

«Մենք հիշողություն ունեցող ազգ ենք եւ պատմության քառուղիներում չենք տառապել հիշողության կորուստով: Եվ պատահական չէ, որ մեր հարցման մասնակիցների 85,2 տոկոսը ընդգծել է, որ ունի ցեղասպանության վերապրած ժողովրդի ներկայացուցիչ լինելու զգացումը: Այս արդյունքը պատահական չէ: Հարցման մասնակիցների 54 տոկոսը ունեցել է կամ ունի ազգականներ-հարազատներ, որոնք զոհվել կամ տեղահանվել են եղեռնի օրերին: (ՀՀ աշխատանքի եւ սոցիալական ապահովության ոչ վերջնական տվյալներով մեր երկրում ապրում է եղեռնը վերապրած շուրջ 3000 մարդ:

Հետազոտության հարցումներից մեկը նպատակ ուներ պարզելու, թե ի՞նչ տրամադրություններ ու զգացումներ է ունենում մեր սոցիոլոգիական հետազոտության մասնակիցը ապրիլի 24-ին: Այս հարցին պատասխանելիս կարելի էր ընտրել մի քանի տարբերակ պատասխան:

Ավելի շատ նշվել է «կորստի, ցավի եւ ափսոսանքի զգացումը»՝ 57,3 տոկոս: 9,5 տոկոսը ավելացնում է՝ ճնշվածության, վախի եւ անզորության զգացումը: Սա պատասխանների առաջին շերտն է:

Հաջորդ շերտում ավելանում են այնպիսի զգացումներ, ինչպիսիք են բողոքի ու վրեժխնդրության (27,3 տոկոս), ատելության՝ (17,6 տոկոս), վրեժի եւ հատուցման (34,1 տոկոս) զգացումները: Նույն հարցադրման պատասխանների երրորդ եզրը վկայում է ավելի շատ իրատեսականի մասին: 30,1 տոկոսն ընդգծում է, որ այսօր քան երբեւէ, պետք է լինի ապագայի նկատմամբ լավատեսությունը: Սա բավարար չհամարելով, մյուսները այս դեպքում ավելացնում են (24 տոկոսը) «սերունդների առջեւ պատասխանատվության եւ ապահով ապագա ունենալու հաստատակամությունը»: 15,6 տոկոսն էլ չի մոռանում իրականությունը սթափ գնահատելու շատ անհրաժեշտ կարողությունը: Ինչպես տեսնում ենք, տարբեր զգացումներ համատարածված են միմյանց, հիմք տալով եղեռնից պաշտպանվածության նախադրյալներ-փաստարկներին: 22,8 տոկոսը նշում է, որ հիմնական երաշխիքը անկախ պետականությունն ու նրա ամրապնդումն է: Այս տարբերակի պաշտպանները, եւ ոչ միայն նրանք (30 տոկոս), ընդգծում են, որ անկախ պետությունը պիտի ունենա ուժեղ եւ մարտունակ բանակ: 24,3 տոկոսն էլ առանձնացնում է մի այնպիսի իրողություն, ինչպիսին ռազմաքաղաքական դաշինքն է հզոր պետությունների հետ (24,3 տոկոս): Նման իրողությունների շարքում նշվում են նաեւ նոր քաղաքականությունը հին հարեւանների հետ (6 տոկոս), հայկական սփյուռքի ազդեցությունը միջազգային ատյանների վրա (4 տոկոս): Հարցման մասնակիցները առանձնացրել են նաեւ զոհի հոգեբանական հաղթահարումը (5,1 տոկոս) եւ նմանօրինակ այլ գործոններ: Ահա այն գումարելիները, որոնք այսօր մեզ վստահություն են ներշնչում, մղում վաղվան հավատով նայելու, անգամ «Թուրքիայի հետ ունենալու նորմալ տնտեսական, առեւտրական հարաբերություններ, չանտեսելով հայ դատը» (42,5 տոկոս): Դեռ ավելին, կարծիքների մի մասն էլ պնդում է (9,6 տոկոս), որ «Թուրքիան եւ Հայաստանը պետք է ունենան եւ զարգացնեն նորմալ դրացիական փոխհարաբերություններ, անկախ 1915 թ. ցեղասպանության ճանաչումից»: Նշվել են նաեւ հակառակ կարծիքներ:

Այս եւ նման արդյունքները վկայում են, որ հասարակական կարծիքը, երբեք չկորցնելով հիշողության ձայնը, սթափ է գնահատում մեր ապրած ժամանակը, վստահություն ունենալով վաղվա նկատմամբ»:

«Իստուար» ամսագիրը հայերի ցեղասպանության մասին

Ֆրանսիայում լույս տեսնող L'Histoire պատմագիտական ամսագրի 1995 թ. ապրիլյան համարում զգալի տեղ է հատկացված հայերի 1915 թ. Մեծ եղեռնին: Մասնավորապես, հայտնի պատմաբան եւ վիրաբույժ Իվ Տեռնոնը իր երկու հոդվածներում պատմական անհերքելի փաստերի ու վավերագրերի հիման վրա ընդգծում է, որ հայերի նկատմամբ դարասկզբին անվիճելիորեն իրականացվել է ծրագրված ցեղասպանություն: Տպագրված են տարբեր լուսանկարներ, ներքգործնախարար Թալեաթ փաշայի գաղտնի հեռագրերից մեկի պատճենը եւ այլն: Տարբեր տեսակետ է արտահայտում ֆրանսիացի մեկ ուրիշ պատմաբան՝ ծագումով հրեա Ժիլ Վենստենը (Վայնշտայն): Նրա կարծիքով, առաջին աշխարհամարտի տարիներին Օսմանյան կայսրությունում տեղի են ունեցել պատերազմական զանգվածային ոճիրներ, բայց հայերի բնաջնջման դիտավորություն չի եղել: Ժան Ժակ Բեկերի հոդվածում խոսվում է Օսմանյան կայսրության վերջին օրերի մասին: Փարիզի քաղաքական հետազոտությունների ինստիտուտի շրջանավարտ, լրագրող Քրիստիան Մակարյանը գրում է եղեռնից փրկված հայերի Ֆրանսիայում հաստատվելու ընթացքի մասին: Ժան Ժակ Բեկերն իր երկրորդ հոդվածում զուգահեռներ անցկացնելով ցույց է տալիս, որ 20-րդ դարում հրեաների եւ հայերի նկատմամբ գործադրվածը պետք է կոչել միեւնույն՝ «ցեղասպանություն» բառով: Տպագրված են նաեւ հատվածներ Սամսունի գերմանացի փոխհյուպատոսի 1915 թ. հուլիսի 4-ի եւ Հալեպի ամերիկացի հյուպատոսի 1915 թ. հունիսի 5-ի զեկույցներից, Օսմանյան կայսրությունում հայերի բռնագաղթի եւ աքսորի ճանապարհների քարտեզը, հայկական հարցի ժամանակագրությունը 1878 թ. Բեռլինի կոնգրեսից մինչեւ 1987 թ. Եվրախորհրդարանում Հայոց ցեղասպանության փաստի ընդունումը եւ այլ նյութեր:

Պ. Ռ.

Ուրախությամբ ծանուցում ենք, որ ապրիլ 23-ին, կիրակի օր, Կրկնազատիկ տոնին, Նորին Սուրբ Օծություն Տ. Տ. Գարեգին Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը ընտրվելուց անդրանիկ այցն է կատարելու Արարատյան Հայրապետական Թեմ՝ քաղաքամայր Երեւանի Առաջնորդանիստ Սուրբ Սարգիս եկեղեցի:

Նորընտիր Վեհափառ Հայրապետը Սուրբ Պատարագի ընթացքում Հայրական իր պատգամը կբերի հավատացյալ իր զավակներին եւ կբաշխի իր օրհնությունը:

Սուրբ Պատարագի սկիզբը ժամը 11-ին:

Պատարագիչ՝ Տեր Գրիգոր վարդապետ Չիֆթճյան:

Սիրով հրավիրում ենք բոլորին:

Դիվան Արարատյան Հայրապետական Թեմի

ՄՏՈՐՈՒՄՆԵՐ

Եղեռնը եւ ազգի հիշողությունը

Խունկ ապամողները

Ճապոնացին ունի բազում տոնական օրեր: Եւ այդ տոների մեջ ամենագեղեցիկն ու ամենաբանաստեղծականը համարվում է Օ-բոնը՝ նախնյաց հետ ներդաշնակվելու գիշերային արարողությունը: Ժողովուրդը մեծ հանդիսավորությամբ, վառվող լապտերիկների միջոցով նախնյաց հոգիները տաճարից տուն է բերում: Բոցկլտում են խարույկները, սկսվում է պարը: Աղջիկների ստվերները վետվետում են տաճարի դաշտերին: Ուշ գիշերին պարողը շարժվում է՝ յուրաքանչյուրի ձեռքին լապտերիկ, որով տանում են հարազատ հանգուցյալի հոգին, ասել կուզի մեռյալները կենդանացել են եւ առժամանակ վերադառնում են մտերիմների գիրկը: Մեռյալները մտովի միախառնվում են, ժամանակն ասես կանգ է առել: Մահկանացու մարդը սուրբ արարողությամբ փորձում է իմաստավորել կյանքը. դառն է կյանքի ու մահվան սիրտ մաշող խորհուրդը, բայց եւ միաժամանակ վսեմ: Ահա թե ինչու ճապոնացու մտքով անգամ չի անցնում հրաժարվել Օ-բոնից: Կյանքի հաճույքների վայելումի կոչը, եթե չի ներդաշնակվում հավերժական կյանքի ըմբռնման հետ, կարող է հանգեցնել սպառողական հոգեբանության եւ կյանքի իմաստազրկման:

Բայց ահա Հայաստանում հայտնվել են մարդիկ, ովքեր նույնանման սովորույթը դիտում են որպես ժողովրդի հիվանդություն՝ էթնոհոգեբանական դեպրեսիա, որին պետք է վերջ տրվի. «Համընդհանուր լացը, սուգը, մեռելապաշտությունը դարձել էին մեր ազգային եսի դրսեւորման միակ ու համապարփակ միջոցը», պնդում է հանրապետության բժիշկներից մեկը («Հայք», թիվ 53 (380)): Եւ ի հաստատումն իր մտքի, հեղինակը հիշատակում է «Բոկոտն վազող խենթացող հանճարեղ երգահանի կերպարը», որն իր կարծիքով դարձել է «մեր ժողովրդի ամենասիրելի ու արտասվոտ սիմվոլը»:

Նախ նշենք, որ ամենեւին էլ լացը, սուգն ու մեռելապաշտությունը մեր ազգային եսի դրսեւորման միակ (եւ առավել եւս համապարփակ) միջոցը չեն եղել: Նույնպես հիմքից զուրկ է «բոկոտն վազող հանճարեղ երգահանի կերպարը» ժողովրդի ամենասիրելի խորհրդանիշը համարելը: Հարցադրումն իր խորքով շատ ավելի հեռուն գնացող նպատակ է հետապնդում, այն է՝ այսօրվա «սառն ու անխռով հայացքով» ոչ միայն վերագնահատել մեր ազգային հոգեկան էությունը, այլեւ վերաքննել եւ վերաիմաստավորել ազգի պատմությունը: Պարզ ասած՝ կտրել խազաբարով հիշողության արմատը, կյանքի մասին դատելու միակ չափանիշ ընդունելով սառը դատողականությունը:

Հարկավ, որեւէ հոգեբույժի դիտողությունները նույնիսկ մի ամբողջ ժողովրդի հիվանդության մասին, թերեւս չարժեր ուշադրության առարկա դարձնել, մանավանդ, որ ազգ կոչվածը ոչ թե բնախոսական, այլ հասարակական օրգանիզմ է: Եւ ինչպես Թոմաս Մանն է ասել, երբ անտեսվում են հիվանդության հոգեւոր ու մշակութային շերտերը՝ ժամանակակից պահանջներին արձագանքելու հոգու սուր զգայնությունը, ապա նեղ բժշկական տեսակետից հարցի վերլուծությունը բացառապես ոչ մի օգուտ չի կարող տալ: Ասենք նաեւ, որ Թ. Մանն իր մասնագիտությամբ բժիշկ էր եւ նրա խոսքին չի կարելի չվստահել: Իսկ նրա համոզմամբ կյանքի ու առողջության հարցերը չեն կարող սոսկ բնախոսության մենաշնորհը լինել: Հոգեւոր մշակույթի պատմության առումով միշտ չէ, որ հիվանդությունը վատ է, իսկ առողջությունը լավ: Չմոռանանք, որ էպոսի հերոսներին ժողովուրդը մկրտել է «ծուռ» բառով: Դրանով իր որոշակի համակրանքն արտահայտելով նորմայից շեղվող անձանց նկատմամբ: Մտասեւեռումով առաջ անցնելով իր ժամանակակիցներից, Սասնա ծռերի նման անձինք, ամենամեծ վտանգն իրենց վրա վերցնելով, հաճախ չեն դիմանում բեռի ծանրությանը եւ հիվանդանում են, իսկ երբեմն էլ սեփական անձը զոհաբերում հանուն ուրիշների բարձրացման: Առանց ցավի սուր զգացողության, առանց յուրայինների ցավի ապրման չի կարող լինել մեծագործություն՝ Քրիստոսը օրինակ:

Բայց այսօր հրապարակ են եկել մարդիկ, որոնք պնդում են, թե նախաղարաբաղյան հայը իր «մահասարսուռ հուշերի եւ կորստյան սեւեռուն մտքերի պատանդն» էր դարձել եւ 1988 թ. շնչին բոլորիս ու յուրաքանչյուրիս նպատակը մեկն է եղել՝ «հաղթահարել համազգային դեպրեսիան»:

Նախ, 1988 թ. որեւէ մեկն այսպիսի նպատակ չի հետապնդել, դա պարզապես հեշտին թվով պատմության վերակառուցման փորձ է: Իսկ ինչ վերաբերում է իբր «մահասարսուռ հուշերի եւ կորստյան սեւեռուն մտքերի պատանդ» լինելու հանգամանքին, որն անմիջականորեն հարակցվում է ցեղասպանության թեմային, ապա հարկ է նշել, որ սույն թեման ընդամենը երեք տասնամյակ է, ինչ հրապարակ է հանվել, քանի որ աշխարհում գոյության իր իրավունքը դեռեւս չի նվաճել, թուրքը մինչեւ այսօր հենց իր խոստովանությամբ տարտ է դրել ցեղասպանության թեմայի վրա: Ասենք, որ այս տարի ամբողջ աշխարհը նշում է Երկրորդ աշխարհամարտի եւ նրա զոհերի հիշատակը, հինգ տասնամյակ անընդմեջ, եւ դրա դեմ ոչ ոք չի բողոքում: Բելառուս այցելողին անպայման ծանոթացնում են Խատինի զանգերի ցուցանմուշներին, որոնք հիրավի մահասարսուռ զգացումներ են արթնացնում: Հայաստանում նման տեսարաններ պատկերող ցուցանմուշներ չեն ցուցադրվում, բայց ահա հայ հեղինակը գտնում է, որ «եղեռնի թեման տասնամյակներ շարունակ մեր ազգային գաղափարախոսության կաղապարն էր դարձել, որը տարեցտարի ավելացնում էր լացի ու ողբի «տոկոսները»:

Ինչ խոսք, եղեռնի թեման շահարկողներ եղել են, այն էլ հիմնականում միջակություններ: Բայց լայն հասարակական առումով ցեղասպանության զոհերի ոգեկոչումը տարեցտարի չի ավելացրել լացի ու ողբի «տոկոսները», եւ 1965 թ. ապրիլի 24-ի վիթխարի ցույցը ազգային զարթոնքի սկիզբն էր՝ ինքնաճանաչման գյուտից նորոգված Սասնա Դավթի պես խակ պատանիների: Բարեբախտաբար ունենք այդ օրվա բանաստեղծական ընկալման վավերագիրը Սիլվա Կապուտիկյանի բանաստեղծության տեսքով: Այդ օրը հառնում է որպես հզոր երբ Դավթի նման ծուռ պատանիների

Բայց մեն մի օրում այրացած արդեն,
Երակների մեջ՝ զարթնած արյունը ու
զարթնած ոգին,
Աչքերում՝ կսկիծ, բողոք ու հարցում՝
Դեպ գնում էին:

Բանաստեղծուհին միանալով պատանիներին հարց է բարձրացնում ու՞ր էին մեզանից պահել եղելությունը «եղեռն» անունով («Ձմեռ է գալիս», Երեւան 1983 թ.): «Այնքան տարիներ ու՞ր էիք լռել» -հարցումը մի՞թե բնական չէր: Եւ մի՞թե ողջ այդ զարթոնքի ժամանակաշրջանը կարելի բնութագրել որպես «փիլիսոփայական մորմոքներով դանդաղորեն դեպի մահ գնացող» ժողովրդի պատմություն: Միայն այդ օրերի մասնակիցը կարող է վստահորեն հավաստել, որ փողոցներում ծովածավալ երիտասարդների հեղեղը շարժվում էր

Ինչ-որ վեհացած
Ինչ-որ վերացած
Ամեն մեկն իր մեջ ինչ-որ
հուն բացած ...

Բայց ահա մերօրյա թուրք պատմաբան Թաներ Աքչամը գտնում է, որ երբ իրենց պատմությանն են նա-[...]յում «հայկական կսկծալի ջարդերու տեսանելյունեն», ապա բախվում են սեփական ազգային ինքնության «հարցախույզ ըլլալուն», ասել է, թե եղեռնի վրա դրած տաբուն նրանց զրկել է ինքնաճանաչման գյուտից: Մեկ այլ առումով նույն հեղինակն ուղղակի ընդգծում է հետեւյալ միտքը. «Մեր, պատմությունը մոռնալու պատճառներեն մեկն ալ գուցե հայկական ջարդերն են»:

Թուրք պատմաբանի գրառումներում ամենահետաքրքրականն այն է, որ պատմության արյունոտ էջի վրա տաբուի գոյությունը բնութագրվում է որպես ազգի հիվանդության նշան. «Մենք հիվանդ ենք: Ինչու՞ բացեիբաց չենք խոսիր հայկական ջարդերու մասին» եւ ապա նա ավելացնում է. «Այնքան ատեն, որ հայկական ջարդերու մասին բացեիբաց չենք խոսիր, մեր ապաքինման կարելիությունները նույնքան ժամանակ տկար պիտի մնան»:

Թուրք պատմաբանն իր ժողովրդի հիվանդության ախտորոշման եւ պատճառների գննման մեջ իրեն դրսեւորում է որպես շատ ավելի հմուտ հոգեբան, քան հայ բժիշկ հոգեբույժը. խնդիրը միայն ճշմարտությունը թաքցնելու մեջ չէ (որպես հիվանդության պատճառ), այլեւ մեղքի գիտակցման եւ մեղանչումի անկարողության մեջ: Լեւոն Աշճյանին. «Հայկական ջարդերու [illegible] տալն մեր փախուստը հիմնական պատճառ մը ունի: Այդ մեկը մեր իրավացի ըլլալու հավատքին փլուզումն է»:

Ուրեմն, որպես հիվանդության հիմնական պատճառ, գիտակցության ճնշումն է, որն արդի հոգեբուժության կողմից դիտվում է որպես զորեղ գործոն: Հենց այսպես է իր ինքնադատավճիռը հաստատում թուրք մտավորականը: Հային բնորոշ չէ այդպիսի բարդույթ: Նրա հավատքը փլուզման եզրակա չէ: Ուրեմն այդ առումով նրա հասարակական հոգեվիճակը «հիվանդություն» կոչվելու հիմքեր չունի: Այլ է ցավի տեւական զգացողության պարագան, որը մխտելն անիմաստ է, քանի որ օրըստօրե կսկծալի պատմական դեպքերի նորանոր փաստեր ենք հայտնաբերում: Չմոռանանք, որ թուրքական արխիվները մեզ համար տակավին փակ են: Ոչ մի սերունդ չի կարող եւ իրավունք չունի անտարբեր մնալ այդ ցավի նկատմամբ: Ուրիշի տառապանքին ու ցավին հաղորդակցվելու կարողությունը մարդու, նաեւ այսօրվա մարդու մեծության հայտանիշն է:

Եւ թող ապրի անմահ, փառքով
Ով որ ցավը բույլ բզկվածի
Կարեկցության հզոր խոսքով
Դարձնում է ցավն իր աշխարհի:

Ահա մեծն Թումանյանի պատգամը: Ապրենք նրա պատգամով:

ՍԱՐԳԻՍ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ազգային

Իսկ ես նզովում եմ

Սումգայիթը չէր կարող նախապատրաստվել եւ չէր կարող անցնել Ադրբեջանի հայաբնակ բոլոր քաղաքներով, եթե այն չլիներ 1915 թվականի Հայոց ցեղասպանության շարունակությունը: Եւ այն չէր ունենա ազերիների համար նույնքան ծանոթ իր հակադարձ հարվածը, եթե ժամանակին, առաջինը հենց թուրք ժողովրդի կողմից, դատապարտվեր դարասկզբի եղեռնագործությունը:

Սումգայիթ...

Այս քաղաքի գոյության մասին աշխարհը թերեւս չէր լսել, թեեւ նրա գլխավոր մուտքի առաջին բազմահարկ շենքի ճակատին փայլփլում էին 20-րդ դարի ամենամեծ կախաղի՝ Բրեժնեւի խոսքերը. «Ադրբեջանը առաջանում է լայն քայլերով», որի համար Ալիեւը նրա ոչ թե ցուցամատին, այլ լեզվին ոսկե մատանի հագցրեց, որովհետեւ քիչ շողոքորթ, որովհետեւ հոգնելու դեմքում հայերի քայլերն էլ էր լայն համարելու: Թե դեռ ո՞ւր էր գնում այդ անհայտ քաղաքը, հայտնի էր միայն նրա ղեկավարներին: Բայց առայժմ ընենք, որ նա՝ այդ անհայտը, փետրվարյան մի արյունոտ առավոտ արթնացավ ու տեսավ, որ ինքը աշխարհով մեկ հռչակված է հայերի ցեղասպանությամբ: Առաջինն անձնական հրճվանք ապրեց Ադրբեջանի իշխող վերնախավը՝ ոչ թե այն պատճառով, որ չէր հավատում կատարված եւ շարունակվող ոճիրների լայն քայլերին, որոնց ողբերգությունը հենց ինքն էր, այլ պարզապես զարմանալի էր թաքուն ու խնամքով ծրագրված ոճրագործությունը այդպիսի արագությամբ կենսագործելը: Հետո սկիզբ առավ խուճապահար մի անմեղսականության այնպիսի մի հրավառություն, որ ավելի համոզիչ դարձրեց նրանց մեղավորությունը: Երբ ուրիշները նույնիսկ չեն կարողանում մախաթը թաքցնել տոպրակում, Բաղիրովը եւ նրա հանձնախումբը փորձեցին թաքցնել արնաներկ յաթաղանը: Եւ կրնկակոխ իրար հաջորդեցին բարեկամության աղվեսային վկայությունները ու հավաստիացումները Կենտրոնական հեռուստատեսությամբ: Առաջինը ընչաքաղց չքնեղությամբ ելույթ ունեցավ Ադրբեջանի առաջին ոչ թե դեմքը, այլ երկերեսանին եւ ապացուցեց, թե կատարվածը մի խումբ խուժանների դատապարտելի արարք է, որ հայն ու ադրբեջանցին դարավոր բարեկամությամբ են ապրել, որ... եւ որպես այդ ամենի հաստատում, ցույց տվեց Ադրբեջանի կենտկոմի որոշման հայերեն շարվածքը՝ Բաքվում հայկական թատրոնի բացման մասին: Ինչպիսի սառնասիրտ անամոթություն: Թատրոնը փակել էին, երբ հայ հանդիսատես կար, իսկ հիմա, երբ կոտորում են նրան, որոշել են բացել: Ո՞ւմ համար: Հեռատես մարդիկ հասկացան, որ վաղը կամ մյուս օրը Սումգայիթը բացելու է, ոչ, ներխուժելու է բոլոր հայերի տները: Բայց շատերը միամտացան, շարունակելով փայփայել այն հույսը, թե Գորբաչովը՝ բարեկամություն քարոզող այդ ձեռնածուն, թույլ չի տա արյունահեղությամբ լուծել ազգային հարցերը: Այդ բարուն հույսերը չարդարացան, որովհետեւ Գորբաչովի «փրկարար» բանակը երեք ժամ ուշացումով էր մտել Բաքու, երբ արդեն Սումգայիթը մոլեգնում էր նաեւ ցեղասպանության մայրաքաղաքում եւ իր արյունոտ շոշափուկներն էր տարածում Ադրբեջանի բոլոր հայաբնակ վայրերում:

Եւ քանի որ «երեք ժամ ուշացել էին», այլեւս անօգուտ էր մնացած ժամերին, օրերին եւ ամիսներին արգելել ցեղասպանության լայն քայլերը:

Կովկասյան ավանդույթով, երբ կնոջ գլխաշորը փռես երկու անհաշտ թշնամիների առջեւ, նրանք խոկոյն դեն են նետում զենքը, մեղմանում եւ այլեւս իրար արյուն չեն թափում: Սումգայիթյան օրերին նույն մտերմացավ նաեւ ժողովրդական բանաստեղծուհի Դիլբազին եւ բարեկամության, խաղաղության նույն երգը երգելուց հետո հանդիսավորությամբ իր գլխաշորը փռեց սեղանին եւ կոչ արեց հայերին ու ադրբեջանցիներին «դադարեցնել արնահեղությունը եւ առաջվա նման ապրել հաշտ ու խաղաղ» մի սեղանի, մի հավատով, մի հացով: Փռեց եւ սպասեց գլխաշորի հրաշքին:

Բայց հրաշքը տեղի չունեցավ, որովհետեւ բանաստեղծուհին մոռացել էր, որ գլխաշորը փռում են արյունահեղությունը կանխելու, այլ ոչ թե անմեղ մարդկանց արյունը թաքցնելու համար: Բայց այդ ուշացած հրաշքը մի ուրիշ, առավել ստոր կեղծիք էլ ուներ: Իբր Սումգայիթում, Բաքվում եւ այլուր կողմերի կռիվ էր: Մինչդեռ ցեղասպանությունը միայն մեկ կողմ ունի՝ դահիճը: Եւ նրա առաջ գլխաշոր փռելը ուրիշ այլ բան չէ, քան հայերի արյան եւ մարդասպանների յաթաղանի թաքցնում:

Մեզ մի ուրիշ փարիսեցիություն էլ է հայտնի: Սումգայիթի դեպքերից օրեր առաջ, քաղխորհրդի նախագահը բոլոր տնային կառավարիչներին հրավիրել էր «կարեւոր խորհրդակցության» եւ խստորեն կշտամբել, դատապարտել նրանց այն բանի համար, որ շատ բնակարանների դռներին հայկական ազգանուններ չկան: Դա դեմ է մեր ազգի ինտերնացիոնալիստական ոգուն: Մի քանի օրում շտկվում է այդ նացիոնալիստական սխալը: Չլիներ այդ խարդախ հոգատարությունը, երեւի դահիճները այդքան արագ եւ անսխալ չէին կարող գտնել հայերի բնակարանները, առանց խանգարելու ադրբեջանցիների միտումնավոր ֆոնը: Նաեւ այս դեպքում գլխատվեց այն թեւավոր խոսքը, թե ոչ թե տուն, այլ հարեւաններ ընտրիր, բայց նրանց ոչ թե տեղափոխելու, այլ խոշտանգելու եւ ոչնչացնելու համար:

Միամիտ մարդիկ դեռ կարծում են, թե այսպիսի սկիզբ է ունեցել Սումգայիթը: Ո՛չ, դա եղել է 1915 թվականի ցեղասպանության շարունակությունը, հայերին, առանց բացառության, առանց խտրության, մանուկ, կին, աղջիկ, ծեր, հիվանդ, մինչեւ վերջինը բնաջնջելու բարբարոս առաքելությամբ, մոր կուրծքը ավին խոցող մանկասպանների հավաքագրումով:

Սումգայիթը, ասացինք, նախապատրաստվել եւ անցել է Ադրբեջանի բոլոր հայաբնակ քաղաքներով ու գյուղերով:

Իմ մանկությունը, պատանեկությունն ու երիտասարդությունը անցել են Գետաշենում եւ Գանձակում: Այսօր հետադարձ հայացքի տակ առնելով իմ տեսածն ու ապրածը, նաեւ իմ անմեղ ու մորթված [illegible], համոզված եմ, որ մեր ապրած 70 տարիների ընթացքում է համբերությամբ սրվել այն յաթաղանը, որին զոհ դարձավ Ադրբեջանի հայությունը: Ղարաբաղը ուրիշ է, նա զոհեր տվել է, բայց զոհ չի դարձել: Ավելին, նա ստիպեց մարդկության անարդար պատմությանը վերջապես ճշմարիտ աչքով նայել այդ փոքրիկ, բայց մարդկանցով լիքը հողակտորին եւ, 150 տարի հետո, հպարտորեն կրկնել Աբովյանի հռչակավոր նախազգուշացումը հայ ժողովրդի թշնամիներին. «Էդ ո՞ւմ վրա եք թուր քաշում, հայոց մեծ ազգին չե՞ք ճանաչում»: Կարծում եմ ճանաչումը այլեւս չի սխալվի, իսկ ով դեռ չգիտի, թե ում վրա է թուր քաշում, անպայման կիմանա, որովհետեւ Ղարաբաղը գիտի, այն էլ անսխալ եւ թուր հանելու, եւ այն պատյան դնելու ժամանակը:

Մի հիշեցում եւս. 1934 թ. տաղանդավոր բանաստեղծ Թաթուլ Հուրյանը Ստեփանակերտից մի նամակ է գրում Բաքվում ապրող իր ընկերոջը. «Կյանքն այստեղ անտանելի է, ապրում եմ մի ոտի վրա կանգնած թռչունի նման: Ախր էն մի ոտս դնելու տեղ չկա, այսինքն կա, բայց առայժմ հեռու է: Ախպերս, որտե՞ղ կարելի է ապրել մի ոտի վրա: Տեսնես ղարաբաղցին ե՞րբ է քայլելու երկու ոտով»: Այդ նամակը «պատահաբար» ուրիշ հասցեով է գնում: Եւ նա, այդ ուրիշը, կանչում է Թաթուլին եւ ընդունված ձեւով ահաբեկում նրան. «Լսի՛ր, այդ ի՞նչ է, ուրիշ տեղ չես կարող ապրե՞լ, դա էլ մեր ազգի մեծահոգության վա՞րձն է, մի ոտիդ տեղ ենք արել, երկրորդի համար էլ ես ուզում: Գնա եւ խելքդ գլուխդ հավաքի, թե չէ մի ոտից էլ կզրկվես: Ղարաբաղի հետ խաղ մի արեք: Նրա ամեն մի քարի տակ ադրբեջանցու արյուն կա»:

Այսպես է վրիժառու կեղծիքը սոյառնացել, չվարանելով իրենը համարել նույնիսկ հայի արյունը:

Սումգայիթ...

Ես ուզում եմ երկու խոսք ասել այդ ծովափի մասին, երբ դեռ ուրախ էր մեզ թվում:

Ցեղասպանությունը սկսվել է հայերի մեղմիկ եւ շատ դեպքերում բնական թվացող տեղահանումներով, հայկական դպրոցների փակումով, մտավորականների հալածանքով, տնտեսական ճնշումներով եւ հովհարային բարեկամությամբ: Գանձակը, հատկապես նրա հայկական թաղամասը տնամերձների եկամուտով էր ապրում: Ե՛վ խմելու ջուրն էր անորակ, ե՛ւ ոռոգման: Քաղաքի տերերը կամաց-կամաց սկսեցին դադարեցնել ջուրը, նույն դանդաղությամբ էլ չորացան այգիները: Խմելու ջուրն էլ տանջող խնդիր դարձավ: Հայկական դպրոցները հերթով փակվեցին, եւ մնաց մեկը, որը նախ ինտերնացիոնալ կոչվեց, իսկ հետո թուրքական: 70 տարիների ընթացքում ոչ մի խոշոր ձեռնարկություն, ոչ մի բնակելի շենք չի կառուցվել Գանձակի հայկական թաղամասում: Հայերին բնակարաններ հատկացնում էին միայն թուրքական մասում: Քանի գնում, ապրելու եւ մեռնելու ժամկետները սեղմվում էին: Կար նաեւ մի այլ հրեշավոր գաղտնիք հայկական թաղամասում: Բժիշկները հայեր էին: Թուրք մանկաբարձների երեւալուն պես նորածին երեխաների մահացության տոկոսը նկատելիորեն բարձրացավ: Հայ կանայք ստիպված գալիս էին Երեւան, այստեղ ծննդաբերում, նոր վերադառնում տուն: Հայկական շուկան քաղաքի կենտրոնից տեղափոխեցին այնպիսի մի հեռավոր ծայրամաս, որ մարդիկ ստիպված օգտվում էին թուրքական շուկայից: Անթիվ էին սահմանափակումները, որոնք ստիպում էին մարդկանց, հատկապես երիտասարդությանը հեռանալ Գանձակից:

Ու մի օր էլ լուր տարածվեց, թե շուտով թուրքերը հարձակվելու են հայերի վրա: Եւ որպեսզի այդ լուրը դատարկ կրակոց չլինի, մի քանի հայ երիտասարդ «անհետ կորան», կայծակի արագությամբ բոլոր ծառերին ու լեկտրասյուներին տարածվեցին հայտարարություններ երեւացին. «Շտապ վաճառում եմ տունս, մատչելի գնով...»: Այս եւ ուրիշ այլ սահմանափակումները, ճնշումները, անօրինականություններն ու զրկանքները մի գերագույն նպատակ էին հետապնդում. հայերին տեղահան անել առանց արյան, մինչեւ այն պահը, երբ մնացողաց արյունը թափելը դյուրին կդառնա: Ու այդպես էլ եղավ: Այնպես որ Սումգայիթի ճանապարհն արդեն հարթված էր, նույնն է կատարվել նաեւ մյուս հայաբնակ վայրերում, հատկապես Գետաշենում, որի հայկական անկոտրում ոգին այնքան էր անհանգստացրել «Կովկասի արծիվ» հռչակված Բաղիրովին, որ նա որոշել էր Գետաշենը հողին հավասարեցնել եւ տեղը ջրամբար կառուցել: Բարեբախտաբար, ջուրը նրան տարավ, իսկ Գետաշենը մնաց, մինչեւ.... Ոչ, Գետաշենը մնացել է, գետաշենցիները դեռ վերադառնալու են: Եւ այստեղ ես չեմ կարող չնշել մի եղելություն, որ վերոհիշյալ «արծվին» պարզապես կատաղեցրել էր:

Մեր գյուղի հայտնի ձկնորս Զաքունց Սարգիսը Կաղույս լճից ձուկ որսած տուն վերադառնալիս, երկու թուրք ավազակ նրան Եղնիկի աղբյուրի մոտ բռնում եւ ստիպում են չոքել ու համբուրել իրենց ոտքերը: Սարգիսն այնպիսի խոնարհությամբ է կռանում, որ ավազակները միամտանում եւ սկսում են քրքջալ: Ձկնորսին հենց դա էր հարկավոր: Մի ակնթարթում ցատկում, բռնում է նրանց օձիքից եւ այնպես է իրար զարնում գլուխները, որ երկուսն էլ կիսամեռած փռվում են գետնին: Երկուսին էլ իրար է կապոտում ու առաջն է գցում: Քիչ անց մի ծանոթ գետաշենցի է երեւում: Սա, տեսնելով երկու ավազակին իրար թիկունքի հրելով քայլելիս, ոչինչ չի հասկանում:

– Սարգիս, սա ի՞նչ խաղ ա:

– Խաղ չի, խելքություն ա, իմ պապն ասում էր՝ մինչեւ երկու թուրքից (թուրքից) մի թուրք չշինես, էս աշխարհում խաղաղություն չի լինելու...

Սումգայիթ...

«Ինձ բավական կլիներ տեսնել տառապանքները միայն մեկ անմեղ զոհի, որպեսզի ոչ մի, նույնիսկ ամենահոյակապ սոցիալական հաստատությունը չկարողանա ստիպել ինձ ոչ մոռանալ դրանք, ոչ էլ մանավանդ ներել»: Սա ասել է մեծագույն մարդասեր Ռոմեն Ռոլանը: Բայց ահա Մոսկվայում կայացած Գերագույն խորհրդի նիստերում ոչ մի այլազգի պատգամավոր արիություն չունեցավ դատապարտել ցեղասպանությունը, երբ Սումգայիթում եւ այլուր այնքան հայերի անմեղ արյուն էր թափվել, որ եթե հնար լիներ ամբողջը բերել Կրեմլի դահլիճը, ապա հազիվ թե որեւէ պատգամավոր կարողանար փրկվել հատուցում պահանջող դրա ալեկոծումից: Եւ այնքանից հետո ինչպե՞ս չատել այն մարդկանց, որ դահճի ձեռքը թուր են դնում, իսկ զոհին մեղադրում ընդամենը պատյան ունենալու մեջ, որ պաշտպանվողին գրոհային են անվանում, իսկ մարդասպանին անմեղ զոհ, որ դահճին ու զոհին, չարին ու բարուն մարդասիրական նույն խորհուրդն են տալիս, մեկի դաժանությունը ներելու, մյուսի գթասրտության ու մեծահոգության զգացումը բորբոքելու համար: Ես ոչ միայն ատում, այլեւ նզովում եմ դրանց...

Սումգայիթ...

Եվ այնքանից հետո, երբ Սումգայիթից հրաշքով փրկված մի հայ կին, որին պատվազրկել են ադրբեջանցի ճիվաղները, Նոյեմբերյանում վրեժ է լուծում իր պատիվը խոշտանգողներից, ծնկներին խփելով ողբում է հայ բանաստեղծուհին. «Պատկերացնո՞ւմ եք, հայ կինը նույնպես սպանել է: Խենթի նման ձգտել է արյան: Մենք անձնասեր եղանք: Սիրելու, ատելու մեր ազգային իդեալը, մեր հնամենի հոգեբանությունը, Նարեկացին անձնասեր եղավ»:

Ինչպիսի սահուն դյուրությամբ հայ բանաստեղծուհին կարողացավ տեսնել մեր ժողովրդի ազգային իդեալի անձնասեր լինելը՝ աստվածաշնչյան պատվիրանը մոռանալու գնով. «Ասված իմ, արա նրանց (թշնամիներին) ինչպես փոշի եւ ինչպես դարման քամու առաջին, ինչպես որ կրակն այրում է անտառը եւ ինչպես որ բոցը խանձում է սարերը»: Բայց Սուրբ գրքում մարդուն նաեւ սուտ երդումներից ու նենգավոր լեզվից փրկելու պատվիրան կա:

Ոչ, բանաստեղծուհու գթասրտությունը մոլոր ճանապարհով է գնացել:

Սումգայիթ...

1990 թ. ապրիլին թուրք դահիճները Գետաշենում 17-ամյա մի աղջկա մերկացնում եւ ստիպում են իրենց վայրենի հռհռոցի տակ քայլել փողոցով: Եւ դա կատարվում է մի աշակերտուհու հետ, որ սրբազան ամոթխածությամբ է նայել իր մերկությանը: Եւ ահա աղջիկը հովազի թռիչքով իրեն նետում է Նալբանդենց բակը եւ անհետանում: Որոնում են նրան, հրդեհում կողք-կողքի շարված խրճիթները, բայց գտնել չեն կարողանում: Միայն օրեր հետո են իմանում, որ աղջիկը փախել է անտառ, միացել Գետաշենի վրիժառուների խմբին: Այո, նա էլ է սպանել սովորել, նրա ոտնահարված պատիվը, նրա խոշտանգված ապագան չէին կարող հատուցման ուրիշ միջոց ընտրել, որովհետեւ դա նաեւ հայ ազգի արժանապատվության վճիռն էր, նրա խակական ատելության սխրանքը:

Սումգայիթ...

Վերջապես ՌԴ Պետդուման միաձայնությամբ եւ պաշտոնապես դատապարտեց 1915-1922 թթ. հայ ժողովրդի ցեղասպանությունը Օսմանյան Թուրքիայում, դրա բոլոր ներքին եւ արտաքին կազմակերպիչներին: Այդ արդար հատուցումը թեեւ ուշացումով, բայց ողջի գալ, որովհետեւ դա ոչ միայն այսօրվա, այլեւ վաղվա մարդկության անբեկանելի վճիռն էր: Թեեւ այդ որոշման մեջ չեն նշված Սումգայիթում կատարված հայերի ցեղասպանության պարագլուխների անունները, բայց այն, որպես 1915 թ. հանցագործությունների շարունակություն, չէր կարող դուրս մնալ ժողովրդական զայրույթի ու ատելության դատից: Սպանվածները հրամայում, ապրողները իրագործում են: Այդպիսին է մարդկության առաջադիմության ընթացքը:

ՎԱԶԳԵՆ ՄԱՆԱՍՅԱՆ

ապրիլ, 1995

digitised by A.R.A.R.@

ԱԶԳ

ԵՂԵՌՆ-80

Դուման ներսից. Օրենսդիրների «հայամետ շաքարը»

ԱՆԴՐԵՅ ՆՈՒՅԱՆ

Եւ այսպես, Ռուսաստանի խորհրդարանը վերջապես քննեց եւ դատապարտեց թուրքերի կողմից հայ ժողովրդի 1915-1922 թթ. ցեղասպանությունը: Ըստ որում, միաձայն, առանց «դեմ»-ի եւ առանց «ձեռնպահի»: Ապրիլի 24-ն այսուհետեւ Ռուսաստանի Դաշնությունում հայտարարված է Ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օր:

Եվս մեկ ավելացավ այն պետությունների թիվը, որոնք հաստատել են, որ երբեք դուրս ցեղային, ազգային ու կրոնական պատկանելության մարդկանց բնաջնջելու փորձերը համարում են մարդկայնության ու մարդկության դեմ ուղղված ծանրագույն հանցագործություններից մեկը: Մեզ համար առանձնահատուկ կարեւորություն ունի այն փաստը, որ դա մեր դեպքում է: Հայերի համար կարեւոր է այն, որ մենք կարծես թե սկսում խանգարում չէ»: Քրեական հոդվածներով պատասխանատու չէ, բայց պատմության եւ խղճի օրենքներով նույնքան շատ պատասխանատու է: Ավելի ճիշտ, պետք է պատասխանատու լինի, երբ ունի այդ պաշտոն ու խիղճը: Անցյալ կայսրերը խոստովանեցին հիտլերականների ցեղասպանությունը եւ դատապարտեցին այն, գերմանացիները զղջացին հրեաների ցեղասպանության համար: Թուրքիան 80 տարում ոչ մի անգամ ափսոսանք չարտահայտեց հայերի ցեղասպանության առնչությամբ: Ոչ մի անգամ: Իսկ 1971 թ. ՄԱԿ-ի մարդու իրավունքների հանձնաժողովի առջեւ նույնիսկ պահանջեց, որ փաստաթղթերում «ցեղասպանություն» բառը փոխարինվի «զանգվածային իրադարձության» արտահայտությամբ: Դա ոչ թե լոկ հիշողության կորուստ է, այլ չարամիտ կամածություն, դա որում շատ փաստելի:

Դիտե՞ք, թե ինձ ամենից շատ ինչն դես էլ չի դադարել, միայն ձեւերն է փոխել. արյունալից ջարդերով ուղեկցված (անտանելի կենսապայմանների ստեղծման միջոցով երկրից արտաքսելը ցեղասպանության դասական ձեւերից մեկն է), առաս կրկին արյունալի: Այդպես շարունակվեց այնքան ժամանակ, մինչեւ որ ղարաբաղցիները, դադարելով հույս դնել մեծ տերությունների խղճի եւ միջազգային իրավունքի վրա, իրենք զենք վերցրին, ապացուցելով, որ երբ ժողովուրդը տարանջատված է, ամեն տարածք դավեր է ամեն ինչում, այդ թվում ազգային գործում:

Բայց այդ մասին Դումայում անցավ շատ առանձնահատուկ խոսակցություն ծավալվեց, որը կոչվում էր «Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության գոտի իրավիճակի մասին» խորհրդարանական լսումներ: Այդ լսումները Ադրբեջանի ղեկավարությանը եւս մեկ հնարավորություն են տալիս, ինչ կարծիք կա թր գույքի վրա:

Կայացած ունկնդրումները, բացի Ղարաբաղի ճգնաժամի խաղաղ լուծման ուղիներին առնչվող բովանդակից եւ օգտակար խոսակցությունից, ուրվագծեցին նաեւ վերջապես ներկա փոխ այն փորձերով, որ հարդահարվի ափաշ (ինչ, բայց աղավաղված) եւ թուրքությանը: Բռնագնացիներն մինչեւ վերջին օրերը մենք թողնում ինչ որ մեկին ստանալուց են, ինչ որ վերամբարձ բան էինք ցուցադրում, որն իրականում ծիծաղ էր առաջացնում: Վերցնենք այդ նույն ցեղասպանությունը: Չէ որ այն որպես ոճրագործության տեսակ ոչ միայն վաղեմության ժամկետ չունի, այլեւ չի կարող համարվել ինչ որ մեկի ներքին գործը: Իսկ մե՞նք: Մեր կողքին, այն ժամանակ դեռ մեր զինված ուժերի վերահսկած տարածքներում տեղի էին ունենում ադրբեջանական հայ ժողովրդի կոտորած եւ տեղահանություն,

նել լռության զոհի եւ դահիճի, բարեկամի եւ թշնամու, ինտերնացիոնալիզմի եւ հիմարության տարբերությունը: Իսկ դա հույս է ծնում, որ Ռուսաստանի հետ արժե բարեկամություն անել: Հարց է ծագում. ուշ չէ՞ արդյոք: Բայց խղճի զարթոնքի համար երբեք ուշ չէ, իսկ ցեղասպանության ոճիրների համար խղճի բնագավառներին եւ ՄԱԿ-ի 1968 թ. նոյեմբերի 26-ի միջազգային համաձայնագրով վաղեմության ժամկետ գոյություն չունի: Իսկ քանի որ այդպես է, ապա...

«Եփրատի հոսող հեղված տասնյակ հազարավոր հայերի միայն փոքր մասը հասավ նշանակման վայր... Մարդկանց, մարդ ճիվաղների փայտերի ամբոխների ներքո սնվում էին ներսում կիսամեռ հայերի եւ գիակների կույտեր... Տղամարդկանց եւ կանանց այլերի առջեւ մասնատում եւ կտոր-կտոր էին անում երեխաներին եւ ծերունիներին, նրանց աղմուկ ճիչերը ցախըջախում ժայռերի կոստեներին խփելով: Հասակավոր մարդկային էակներ ծնկի էին գալիս արնաքամ ճիվաղների առջեւ եւ աղերսում ավելի շուտ սպանել իրենց: Ավելի ճարպիկ էին հայ ցամ կամ իրենց խենց զավակներին գետը գցում, որի ափամերձ կղզիների վրա գիակներ էին շարվել: ...Եւ այդ սատանայական աշխատանքը տեւեց ոչ թե մեկ երկու ժամ, այլ անընդմեջ երեք օր: Ժամերով շարունակվում էին մարդկանց խեղդումն ու կոտորածը... երեք օր...»:

«Մի վիրավոր հայ զինվոր հայտնում է, որ ինքը տեսել է, թե ինչպես Սվազի նախկինում ներքաններին ձիու պայտեր էին խփել: Վախին այդ տանջահարությունը նկարագրել էր նրանով, որ «չէր կարելի բայց սայլ, որ կոչվածապար բոբիկ ման գալ...»:

Սա լոկ չնչին մասն է ականատեսների այն վկայությունների, որ հավաքել է գերմանացի բարոնեսին Հենրի Յեփրեմյանը, որն այդ ճակատագրական տարիներին անցկացրել է Թուրքիայում: Արյունալից ոճիրները վաղեմության ժամկետ չունեն, այնպես որ եւ կրկին դրանց համար մեղադրում եմ բուն ժողովուրդին եւ Թուրքիայի կառավարությանն այն կառավարության օրինական իրավահաջորդին, որ առանձնապես կիրառվել կազմակերպեց իր, երկրի մեկուսի միջոցին խաղաղ բնակիչների զանգվածային սպանություն այն դատաստանով, որ նրանք հայ էին ծնվել:

Ես դա անում եմ բարեկամին չկեղծելու պատճառով (թող այն պատճառով, որ նրանք թուրք են ծնվել): Կոչ եմ բարեկամ, հետո թող ամբողջության բարեկամ, մինչեւ խորը սերունդ ապրած վերածվելո՞ւ համատեղել: Բայց չէ որ ոչինչ պատասխանատու չէ հոր համար: Այդ ինչո՞ւ «պատասխանատու» աղեկցեց Հ. Յեփրեմյանի «Հայաստան, 1915» գրքույկում: Թուրքիայում 1915 թ. գերմանացի բարոնեսի տեսածի եւ 80 ական թթ. վերջերին-90-ականների սկզբներին Ադրբեջանում տեղի ունեցած դեպքերի (իսկ դրանցից շատերը եւ անձամբ եմ տեսել) զուգադիպություններն ու նմանությունները:

«...Օգտագործելով առանձին անձանց դիվերսիաները, այդ հանցագործությունները վերագրելով հայերին...»: Մեր օրերում նույնիսկ Սումգայիթում հայերի զանգվածային սպանությունների համար մեղադրեցին... հենց հայերին: Եվ դա օգտագործեցին նրանց հանդեպ ատելության բորբոքման համար:

«Զենք շատ քչերն ունեին, այն էլ մեծ մասամբ մնացել էր հնացած ժամանակներից, երբ երիտթուրքերն այն տալիս էին հայերին, որպեսզի նրանք պաշտպանեն իրենց վաչկատուններից: Ում մոտ զենք էին գտնում, տեղում գնդակահարում էին կամ մեկ նոր ավելի սարսափելի ձեւով... Երբ գյուղացիները չէին կարողանում նեղել զենքի բռնագրավումը, բռնաբարում էին կանանց...»: Հիրավի, երբ գրքի վերնագրերին գրված տարեթիվը չլիներ, կարելի էր կարծել, թե խոսքը «անձնագրային ռեժիմի ստուգումների» եւ (խորհրդային բանակի օգնությամբ) Գետաշենի «Անօրինական զինված կազմավորումների զինաթափման մասին» հրամանագրի կատարման ժամանակաշրջանի Ադրբեջանի մասին է: Խոշտանգում եւ սպանում էին նույնիսկ տան մոտերում բնկված որսորդական հրացանի ժանգոտ պարկուճի համար:

Իսկ այն բանի նկարագրությունը, թե ինչպես էին մայրերը զավակներին անդունդը նետում եւ իրենք էլ այնտեղ նետվում, շատ նման է Շահումյանի շրջանում ադրբեջանցիների հարձակման անհավասար օրերին: Նրանք են նաեւ ուրիշ զավակի նմանություններ. խոհականվող ցեղասպանության առանց չորրորդ հիշատակ կարճակեղված տեղեկատվական շրջափակում, «համաշխարհային հանրության» կեղծավոր կարեկցանքներ, ժողովրդավարական շարժման ասպարեզ կոպտորեն տերությունների շահերի տարաբնույթ խաղաղակության թույլը կանխատեսում է ճակատագրի երկարությունն այն ժամանակ կանխատեսում էր Բաքվից երկարաձգված կապոգման կործանման: Դե իսկ նույ թե... Ինչպես որ այն ժամանակ անվարան փոխանակվում էր հայերի արյան հետ, այնպես էլ հիմա, նույնիսկ էլ ավելի կրկնակի կրկնվում:

Կարծում եմ 1915 թ. ցերծ եւ կատարված չի մնում. Ասենց մոռացված այդ շրջանում հայերի ցեղասպանությունը դարասկզբին սկսվելով, այդ ուսումից ընձեռեցին ԼՂՀ ղեկավարության հետ հանդիպում ունենալու ոչ թե մասնակցում, այդ ստեղծված փակուղային վիճակից դուրս գալու ուղիների շուրջը խաղաղ բանակցելու բացելու բնագավառում: Չէ որ

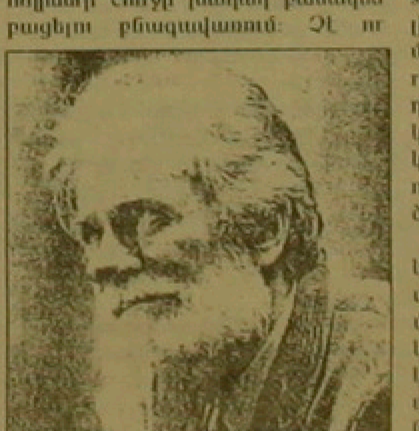

ունկնդրումներին մասնակցում էին նաեւ ԼՂՀ նախագահ Քոչարյանը եւ արտգործնախարար Ղուկասյանը:

Անենք, Ռուսաստանի ԱԳՆ-ի եւ զինված ուժերի պատասխանատու աշխատողները եւս կարող էին բանիմաց կերպով օգնել լուծման ուղիներ, որպեսզի հանուն Ստալինի գծած վարչական սահմանների անփոփոխականության արդյունքում ակզբունքի խախտման, երկու ժողովուրդները չհասնեին լիակատար փոխադարձ բնաջնջման:

Փաստորեն հենց դա էր խորհրդարանային հանձնաժողովի նպատակը, բայց Ադրբեջանի ղեկավարությունը, ցավոք, դրանում ինչ որ վտանգ եւ իր համարժեքության ինքնիշխանության համար վտանգավոր նման տեսավ: «Ադրբեջանի Գերագույն խորհուրդը այդ փաստը գնահատում է որպես միջամտություն ինքնիշխան Ադրբեջանի ներքին գործերին. Ռուսաստանի Դումային հեռագրով մեղադրում էին մեր բանակցի պաշտոնականներին: Մեր տարակուսանքն էր հարուցում այն փաստը, որ Դումայի ԱԳՀ գործերի եւ հայրենակիցների հետ կոմիտեի կողմից սույն հռչակված է մեջբերել Լեռնային Ղարաբաղի հարցը, ճանի որ նման քննարկման արդյունքը կարող է դառնալ լոկ մեր երկու երկրների հարաբերությունների վատացումը»:

Ավաղ, որ դարձ Գոյինեմի մենք այսպես դրեցին չենք կարող օգնել: Մեզ մոտ ամպատների ժողովրդավարություն է, եւ իրենց չափազանց ակտիվ զգացող պատգամավորներն իրենց կամ մեխներով եւ ունկնդրումների ժամանակ հնարավորին են բառացիորեն այն ամենը, ինչ արժանի են գտնում, օրա կարգը չհամաձայնեցնելով նույնիսկ սեփական անվտանգության մարմինների հետ: Իսկ դեպքերի պատմությունը առհասարակ նրանց վրա այն ազդի

իսկ մենք նպաստական ադրբեջանական ժողովրդի հետ ինտերնացիոնալիզմով համերաշխության զգացումից ելնելով, «նրանցից» չտեսնելու էինք տալիս դա: Եվ նման ինտերնացիոնալիզմի հետեւանքով կարող ենք դառնալ մեկ մեզ համար կենսականորեն կարեւոր տարածաշրջանից: «Խաղաղ դուռ» հայտնվել կասպից ծովի ճանապարհին, մեզ համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող ծովի ու գազի տեղափոխման հարցերը լուծելիս:

Փաստ Ասծո, մենք սկսում ենք հասկանալ, որ բարեկամության մասին ամեն հայտարարություն դեռ բարեկամություն չէ, մանավանդ որ իրականության մեջ առհասարակ բարեկամություն չկա է, բայց կան նաեւ սեփական շահեր: Էլ չենք խոսում է ներգաղթյալների մասին: Այնպես որ խոստովանության ինքնագնահատում Ռուսաստանի շահերի բանան արտահայտված էր հանգիստ, դրա լիակատար իրավունքի ընդունման եւ դեպքերի արժանապատվության զգացումով: Փաստորեն Հայաստանը եւ ԼՂՀ-ն որպես իրական բարեկամներ, մեզ միշտ կոչ են արել ոչ թե Անդրկովկասում զրաղվել բարեգործությամբ, այլ գիտակցել մեր շահերը եւ տարբեր դրանք բացահայտորեն պաշտպանել: Ունկնդրումների ժամանակ դա արտահայտվեց Արկադի Ղուկասյանի ելույթում, բայց ոչ փոխանցակցի կողմից, որը կոչ արեց բնորոշությունից ու բարօրությունը չխախտել Չեչնիայի կարգավորությամբ. «Ինչո՞ւ Թուրքիան կարող է Ադրբեջանին անկախության պաշտպանել Լեռնային Ղարաբաղի հարցում, ունենալով համանման Կիպրոսի խնդիր: Ինչո՞ւ Ադրբեջանը կարող է Չեչնիային օգնել, ունենալով Ղարաբաղ: Ինչո՞ւ Պակիստանը կարող է բացահայտորեն աջակցել Բաքվին, նույնման բացահայտորեն պաշտպանելով Քաշմիրի ինքնորոշման իրավունքը: Պատասխանը պարզ է: Նրանք բոլորը ղեկավարվում են իրենց շահերով: Իսկ Ռուսաստանը, պետք է ենթադրել, հաջողելով շահեր չունի տարածաշրջանում, այդպես շատ դժվար է բացատրել ճշմարտությունը այդ «սրտանի ...»:

«Մենք այնտեղ շահեր ունենք, բացահայտորեն ասվեց ունկնդրումների ժամանակ: Դրանք են Ռուսաստանի ներկայությունը, ազդեցությունը դրանով եւ նավթային հարցի մեր շահերի համաչափ ապահովության լուծումը: Եվ Ռուսաստանի կրթությունն այդ շահերը: Բանակցելիս կերպով մյուս երկրների, մյուս ժողովուրդների շահերը հարգելով, բայց հանուն տարածաշրջանի»:

Դումայի «հայամետ շաքարը» մասնակիցների հասցեներ նույն դա:

«Կուրանտի», 19 ապրիլի 1995 թ

ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Թանզիմաթը հայերի ցեղասպանության նախաբանն էր

Հայաստանի ԳԱ հրատարակչությունը ռուսերեն լույս է ընծայել մեր աշխատակից մեկնաբան թուրքագետ Մուրադ Բոջոլյանի «Թանզիմաթը եւ Արեւմտյան Հայաստանը» աշխատասիրությունը, որը նվիրված է XIX դարի կեսերին Օսմանյան կայսրությունում, մասնավորապես՝ Արեւմտյան Հայաստանում մակերեսային բարեփոխումների խաղախականությունը:

Չեռի տակ ունենալով փաստագրական հարուստ նյութ, օգտագործելով թուրքական աղբյուրները, հեղինակը վերլուծում է պատմական այդ բարդ ժամանակահատվածը, տալիս շատ հարցերի պատասխանները, անում հետաքրքիր ու ինքնատիպ մեկնաբանություններ:

Սկսելով Հայաստան՝ թուրք եւ քուրդ քոչվոր ցեղերի ներխուժումների եւ նրանց նստակյաց կյանքի անցնելու պատմական անցքերից, հեղինակն անդրադառնում է նաեւ Օսմանյան կայսրության ստեղծումից հետո Արեւմտյան Հայաստանում տիրող սոցիալ-տնտեսական հարաբերություններին, ներկայացնում հողատիրության օսմանյան համակարգի էությունը: Հայտնի է, որ թուրքական նվաճումներից հետո ճնշված ժողովուրդների, այդ թվում նաեւ հայերի ավատատիրական հարաբերությունների զարգացումը, ասես, ետ ընկավ: Սելջուկ, ապա օսմանյան թուրքերը փաստորեն երկու անգամ ստիպեցին այդ ժողովուրդներին անցնել սոցիալ-տնտեսական միեւնույն հարաբերությունների փուլը: Հետագայում Օսմանյան կայսրությունում էթնոկրոնական եւ ագրարային խաղախականության հետեւանքով Արեւմտյան Հայաստանում ավատատիրական հողատիրությունը փաստորեն վերացվեց եւ սոցիալ-դասակարգային նախաարարությունները, ինչպես Բալկաններում, ծնունդ բերեցին հատուկ արտահայտված կրոնական եւ էթնոազգային երանգավորում:

Օսմանյան կայսրությունում XIX դարի բարենորոգումներն ընդգրկում էին յոթ տասնամյակ: Ժամանակագրական առումով դրանք բաժանվում են երկու փուլի՝ 1839-1856 եւ 1856-1876 թթ: Թեեւ այդ բարենորոգումները հռչակում էին Օսմանյան կայսրության բոլոր հպատակների կյանքի, կայքի ապահովություն, դավանանքի ազատություն, սակայն Թուրքիայում շարունակվում էր ոչ թուրք ժողովուրդների հալածանքը: Հայերը պահանջում էին նաեւ զինաթափել քրդերին, չերքեզներին, լազերին կամ բոլորովին զենք կրել, վերադարձնել թուրք պաշտոնյաների եւ քուրդ ավազակների կողմից խլված հողերը եւ այլն: Սակայն թուրքական կառավարությունը, որ պատասխանատվություն էր կրում զրկանքների ու բռնությունների համար, մնում էր խուլ՝ պահանջների նկատմամբ: Նա «զիջումներ» էր անում մայրաքաղաքում ապրող հայերին, «մեծահոգաբար» օրենքի ուժ տալով Ազգային սահմանադրությանը, բայց որը ոչնչով չէր ապահովում հայերի իրավունքները:

60-ական թվականներին պետությունը շարունակում էր հայերից հողը բռնագրավելու իր խաղախականությունը: Արեւմտահայերի ճակատագրի վրա խորը բացասական ազդեցություն թողեց նաեւ վիլայեթների մասին օրենքը: Հայահոծ տարածքները մասնատվում էին ու կցվում հարեւան սանջակներին, ուր մահմեդական բնակչությունը մեծամասնություն էր կազմում: Դրա հետեւանքով նոր կազմավորված ոչ մի վիլայեթում, ըստ պաշտոնական տվյալների, հայ բնակչության թիվը չէր անցնում 50 տոկոսից: Կառավարությունը եւ նրա ղործակալները տեղերում հայերին բանակից զերծ պահելով «բարեկեցությունը» ի ցույց դնելով, մահմեդական բնակչության մեջ կրոնական մոլեռանդություն եւ ատելություն էին բորբոքում: Թանզիմաթի վերջին շրջանը, բնեւա, հայերի ցեղասպանության յուրօրինակ նախաբանն էր:

Արժեքավոր այդ աշխատությունն անկասկած կհետաքրքրի նաեւ ընթերցողների լայն շրջանակին, որը լույս է տեսել փոքր տպաքանակով:

digitised by A.R.A.R.@

Մշակույթ

Ցուցահանդեսը բազմաճյուղ նպատակներ է հետապնդում

Երեկ Նկարչի տանը բացվեց Եղեռնի 80-ամյակին նվիրված ցուցահանդեսը

Երեկ Նկարչի տան երկու սրահներում բացված ցուցահանդեսը երկար նախապատրաստական աշխատանք էր ունեցել: Մոտ 6 ամիս առաջ նկարիչների միությունը հրավիրել էր հայրենի եւ սփյուռքի նկարիչներին մասնակցելու հիշյալ ցուցահանդեսին («Ազգը» գրել է դրա մասին): Չնայած հրավեր-հայտարարությունները տպագրվեցին նաեւ Լոս Անջելեսում, Փարիզում, Մերձավոր Արեւելքի գաղթօջախներում, բայց ցուցահանդեսում ներկայացված 400-ից ավելի աշխատանքների մեջ միայն հանրահայտ Ասիլվան եւ Դիր Վահագն են սփյուռքից (երկուսն էլ Ֆրանսիայից): Սփյուռքահայ նկարիչների ոչ ակտիվությունը միության նախագահ Պողոս Հայրապետը բացատրեց նրանով, որ ստեղծագործությունները ուղարկելիս նկարիչը շատ հաճախ չի գտել այն վստահելի օղակը, որը դրսի ապահովագրեր դրանց անվնաս տեղհասցնելը: Ինչեւէ, Եղեռնի 80-ամյակի առիթով Նկարչի տանը բացված ցուցահանդեսում ընդգրկված տարաբնույթ, թեմատիկ եւ թեմայից «շեղված», ավանդապաշտ եւ նորարարական ոճով ստեղծված, գեղարվեստական լուրջ արժանիքներ ունեցող եւ միջակ ու նաեւ ցածր մակարդակ ներկայացնող աշխատանքները, պրն. Հայրապետի ասելով, «մաքուր մի կաթիլի մեջ արտացոլում են» արդի հայ գեղարվեստի միտումները, ստեղծագործական բազմաշերտությունը, հոգեբանությունն ու ընդհանուր հոգեվիճակը:

Չնայած ցուցահանդեսը նվիրված է Եղեռնի 80-ամյակին, սակայն Պողոս Հայրապետի ասելով, այն թեմատիկ կարգախոսով չի սահմանափակվել. «Թողել ենք արվեստագետի խղճին, եւ այս որոշ տարերայնությունն իր հետաքրքիր տարբերությունն ունեցավ»: Ցուցահանդեսը, ինչպես մեր թերթում արդեն տեղեկացրել ենք, բազմաճյուղ նպատակներ է հետապնդում. ստեղծագործությունների վաճառքի դեպքում ստացված եկամուտի 50 տոկոսը ազգային տուրքի ձեւով տրամադրվելու է «Հայաստան» հիմնադրամին, 40 տոկոսը՝ նկարչին, իսկ 10 տոկոսը՝ Նկարիչների միությանը: Պրն. Հայրապետը այս առիթով շեշտեց, թե ցանկալի կլիներ, որպեսզի Հայաստանում, մանավորապես Երեւանում գործող հարուստ կազմակերպությունները, ինչու չէ, նաեւ առանձին անհատները անտես չանեին մեր կայացող հանրապետության օգնելու փաստը, ծանր վիճակի մեջ հայտնված մշակույթի այս օղակին թիկունք լինելու համար առիթը:

Նախապատրաստական փուլում ներկայացված մեծաքանակ գործերից ընտրություն է կատարվել, որպեսզի «պատահական», հակագեղարվեստական որեւէ գործ չցուցադրվի: Ներկայացված նմուշները (գեղանկար, գրաֆիկա, քանդակ, կիրառական արվեստ), որքան էլ վաղուց հաստատակական ճանաչում ստացած ու սիրելի դարձած անունների մի մեծ խումբ անդամ ներկայացնում են (Արա Շիրազ, Հենրիկ Գարուկյան, Հենրիկ Սիրավյան, Մարտին Պետրոսյան, Կարեն Սմբատյան, Բենիկ Պետրոսյան, Ռոբա Ոսկանյան եւ այլն), այնուամենայնիվ, փնտրելի անունների շարքն ամեն դեպքում տեսանելի է: Նկարիչների միության նախագահն էլ ցավով իր զարմանքը հայտնեց այդ առիթով. երբ քանդակի դեպքում արդարացնող պատճառներ կան՝ էլեկտրաէներգիայի բացակայություն, նյութի թանկ գին (1 տոննա գիպսն արժի 25-30 դոլար), ապա մնացածների անտարբերությունն անհասկանալի է: «Ես զարմացած եմ, որ հատկապես ավանգարդիստական թեւի ներկայացուցիչներն են դժվար արձագանքել: Երեւի նկարիչների միությունը ձանձրացրել է իրենց, բայց նրանց լավագույն ցուցահանդեսները 1987-ից սկսած այստեղ են եղել»:

Ինչեւէ, մեծ ընդգրկում ունեցող այսպիսի ցուցահանդեսը թերություններից զերծ չի կարող մնալ: Ամեն դեպքում Պողոս Հայրապետի «ցուցահանդեսը ոնց որ բե ստացվեց» համեստ ձեւակերպումը թույլ տանք, որ բաց անենք արվեստասրահները:

ԱՆԱՀԻՏ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Փաստավավերագրականը՝ գեղարվեստի նյութ

Անդրանիկ Ծառուկյանի «Սերը եղեռնին մեջ» վեպը՝ Ռուբեն Սեւակի ասպետական կերպարի ուրվագիծ

Անդրանիկ Ծառուկյանի վերջին գործը «տարօրինակ» վերնագրով «Սերը եղեռնին մեջ» վեպը, լույս է տեսել 1987-ին Բեյրութում, ցավոք, գրեթե անհայտ է Հայաստանում: Վեպը մի գեղեցիկ ու տխուր պատմություն է արեւմտահայ բանաստեղծական փույլի ամենատաղանդավոր աստղերից մեկի՝ Ռուբեն Սեւակի կյանքի վերջին ամիսների մասին, երբ աքսորավայրում գտնվող բանաստեղծը կարող էր փրկել իր ֆիզիկական գոյությունը՝ ընդունելով մեծահարուստ մի թուրք աղջկա սերը, բայց գերադասեց մեռնել՝ կիսելով իր ընկերներին ու ազգին բաժին հասած դժվար ճակատագիրը:

Այսպես է գրել Գուրգեն Մխիթարյանը «Քառորդ դար գրականության» հատորում:

Անդրանիկ Ծառուկյանը կյանքի վերջին տարիներին միայն «սիրտ արեց» գրել արյան մեջ ծնված այդ սիրո պատմությունը, որի մեջ կենդանանում եւ ավելի սիրելի է դառնում Ռուբեն Սեւակի ասպետական ու վսեմ կերպարը:

Լոզանում բժշկական բարձրագույն կրթություն ստանալուց հետո, այդ ընթացքում ամուսնանալով գեղեցիկ, «արվեստագետի հոգիով» գերմանուհի Յաննիի հետ՝ Ռուբեն Սեւակը (Ռուբեն Չիլինկիրյան) վերադառնում է Պոլիս ու նվիրվում սիրած մասնագիտությանը՝ երջանիկ ընտանեկան ու աշխատանքային ներդաշնակ մթնոլորտում:

Սակայն մոտ էր 1915-ը... Ու զգալի էին «օդի մեջ» պատրաստվող ինչ-որ ահավոր բանի սարսուռներ, որ մրագնում, դառնացնում էին ընտանեկան ու անձնական ամեն երջանկություն:

Եվ բնական է, որ Ծառուկյանի վեպը ավելի շատ 1915-ի դարասկզբի պոլսահայ կյանքի, հայ մտավորականների տագնապալի ապրումների մասին է, երբ հայ տները Պոլսում վեր էին ածվել անկրակ մխացող խարույկների, եւ ոչ ո[illegible] վիճակի չէր հասկանալու պատրաստվող ողբերգության բնույթը, ծերը, ծավալը, գույնը: Ու «ցեղին սիրտը»՝ հայ մտավորականները, փորձում էին գտնել ազգի առջեւ ցցված մթին հարցականների պատասխանները, փորձում էին գտնել նրա կոկորդին օրեցօր սեղմվող օղակից դուրս պրծնելու ճանապարհներ, սակայն անհնարինության ու անորոշության մառախուղի ցավից վեր էին ածվել հուսահատ նավաբեկյալների:

Ծառուկյանի վեպը հետաքրքիր ու արժեքավոր է ոչ միայն փաստավավերագրական դեմքերն ու դեպքերը գեղարվեստական հետաքրքիր պատումի վերածելու նրա տաղանդով: Իր լայն իմացության, խոր ուսումնասիրությունների, իսկական գրողին հատուկ հոգեբանական խորաթափանցության շնորհիվ նա կարողացել է հանգել պատմագիտական լուրջ եզրահանգումների ու տալ երիտթուրքերի կողմից հայերի ցեղասպանության իրական պատճառները, Թուրքիայի ու նրա դաշնակիցների ներքին եւ արտաքին խնդիրների ու հիմնահարցերի ամբողջական համայնապատկերը:

«Մեր երազն է, բացատրում է Թուրքիայի ռազմական նախարար Էնվերը, ռուսը Կովկասեն անդին նետել եւ մեզի ճամփա բանալ դեպի Կեդրոնական Ասիա: Ֆրանսական ճակատեն առաջ պետք է ամբողջ ուժով ճնշել ռուսական ճակատին վրա... Գերմանացիները կհասնին Ուկրաինո ցորենի ամբարներուն, մենք ճամփա կ'ելլենք դեպի Թուրքեստանի մարդկային ամբարներուն: Մանրամասնությունները մեկ կողմ, այս պատերազմին մեջ մեր եւ Գերմանիո իղեալները այս երկու բաներն են...»:

«Եվրոպան՝ գերմաններուն, Ասիան՝ թուրքերուն», ահա հայության բախտը որոշող պանթուրքիզմի ու գերմանական շովինիզմի դաշնության բանալին, որ այնպես դաժանորեն փակեց օգնության ամեն դուռ:

Ու որքան էլ դժվար է նման ծանր ու արյունալի իրադարձությունների հենքի վրա վեպ գրել սիրո մասին, այնուամենայնիվ Ծառուկյանը փորձել է գեղարվեստական պատումի վերածել անապատային Չանկր գյուղ աքսորված Սեւակի հետ կատարված դեպքը, երբ նրա բժշկած անհուսորեն հիվանդ մի բրուժի այնքան ուժգին է սիրահարվում նրան, որ մեծահարուստ հայրը երիտասարդ բժշկին համառորեն, երբեմն նաեւ սպառնագին առաջարկում է հրաժարվել իր ազգությունից, ամուսնանալ աղջկա հետ ու փրկել իր ֆիզիկական գոյությունը:

Մինչդեռ Սեւակը եւ Սեւակները երբեք ֆիզիկական գոյության հպատակը չեն եղել:

Անշուշտ այս դեպքը՝ բրուժու անկեղծ ապրումները, ինչ-որ տխուր քնքշանքի երանգ է ծնում ընթերցողի հոգում: Բայց վեպի առավել սիրելի, առավել մնայուն կերպարը Յաննին է՝ Սեւակի գերմանուհի կինը, որ հետագա ամբողջ կյանքում տառապեց ոչ միայն անզուգական ամուսնու կորստի ցավից, ոչ միայն արեւմտահայության հետ կատարված ահավոր ողբերգությունից, այլ գուցե ավելի շատ այն քար լռությունից, որ պահեց իր հայրենիքը՝ Գերմանիան, այդ ամենի հանդեպ: Ու գերմաներեն արտասանած նրա վերջին բառերը, որ հնչել են երդումի պես, եղել են հետեւյալը. «Կամչնամ գերմանացի ծնելուս»: «Երդում մը որուն հավատարիմ մնաց մինչեւ իր մահը: Զավակները ֆրանսացի մեծցուց, սորվեցնելով անոնց, թե հայ են ծագումով եւ հայ բանաստեղծ Ռուբեն Սեւակի զավակներն են...», գրում է Ծառուկյանը: (Այս իրողությունը վկայեց նաեւ վերջերս ֆրանսիական Նիս քաղաքից Հայաստան եկած Ռուբեն Սեւակի դուստրը՝ Շամիրամը):

Գեղարվեստական ստեղծագործությունը, որքան էլ վավերագրական լինի, ընթերցողին կարողանում է տալ ավելին, քան կարող է տալ մերկ փաստը: Անդրանիկ Ծառուկյանի «Սերը եղեռնին մեջ» գիրքը դրա լավագույն վկայությունն է:

ՍԵՂՐԱՆՈՒՀԻ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ՀՈԲԵԼՅԱՆ

Ռեգինա Ղազարյանը՝ Երեւանի պատվավոր քաղաքացի

Այսօր լրացավ Ռեգինա Ղազարյանի 80-ամյակը

Հայ հոգին գիտի իր կյանքի գնով պահպանել անանց արժեքները: Քսաներորդ դարի մեր պատմության առաջին արյունոտ շրջանի ամենահուզիչ դրվագներից մեկն է Մշո ճառընտիրի փրկումը երկու գաղթական հայուհիների կողմից: Իսկ երկրորդ արյունոտ շրջանի ամենահուզիչ դրվագը (գոնե ինձ համար) Ռեգինա Ղազարյանի կողմից Չարենցի ձեռագրերի փրկումն է: Նրա կատարածը սխրանք էր մարդկության պատմության ամենամռայլ եւ սոսկալի ժամանակաշրջանում...

Թեեւ Ռեգինա Ղազարյանը չափազանց համեստ է իր գեղանկարչական վաստակը գնահատում, սակայն պատերից նայող կտավները վկայում են արվեստագետի նրա անուրանալի ձիրքը: Սոցիալիստական ռեալիզմին դավանողները հարկ են համարել հիշեցնել նկարչուհուն, որ Չարենցը «Ամբոխները խելագարված» վիպերգում նկատի է ունեցել Տիխոռեցկի կայարանը, ի՞նչ գործ ունեն մերկ մարդիկ (նրանց տեսողությամբ դարչնագույն չէին եւ կարմիր աստղեր պիտի լինեին): Բայց Ռեգինա Ղազարյանի արվեստը հեռու է չարենցյան թեմայի նման մեկնաբանությունից: Նա պատկերել է ոչ թե կոնկրետ մարդկանց, կոնկրետ ժամանակաշրջան, այլ մարդկության հավերժ ազատաբաղձ ոգին...

Այսօր լույս է տեսել Ռեգինա Ղազարյանի «Հուշեր Չարենցի մասին» գրքույկը (վերջապե՛ս), սահմանափակ տպաքանակով: «Իմ կյանքը շատ ու շատ բանով թերի կլիներ, եթե չհանդիպեի Չարենցին, չլինեի նրան մտերիմ, եւ որ ամենահիմնականն է՝ ոչնչացումից չփրկեի բանաստեղծի... անտիպների զգալի մասը», գրում է նա: Բանտարկված Չարենցը սեփական շապիկի վրա կնոջը հղած երկտողում հարկ է համարել հիշեցնել, որ իր ձեռագրերի պահպանումը վստահի «միայն եւ միայն Ռեգինային»: Տասնյակ հազարավոր տողեր, որոնց մեջ գլուխգործոցներ կային («Ի խորոց սրտի խոսք ընդ Աստուծո», նոր «Նավզիկե» եւ «Մահվան տեսիլ»): Տարիներ շարունակ խոնավ տակառում հողի մեջ մնալով՝ ձեռագրերի մի մասը դատապարտվեց ոչնչացման, սակայն ինչ որ փրկվեց Ռեգինա Ղազարյանի շնորհիվ, կմնա հավերժ:

Կան մարդիկ, որոնք անձնավորում են իրենց բնակած քաղաքի դեմքը եւ ներկայանում են՝ որպես նրա կենդանի պատմություն: Այդպիսին է Ռեգինա Ղազարյանը Երեւանի համար: Այսօր Չարենցի տուն-թանգարանում նրան հանձնվեց Երեւանի պատվավոր քաղաքացու կոչում: Մեր շնորհավորանքները եւ անհուն հարգանքը սիրելի Ռեգինա Ղազարյանին:

ԱՐԾՎԻ ԲԱԽՉԻՆՅԱՆ

ԵՐԵՎԱՆ

Հանդիպում Գրիգոր Պըլտյանի հետ

Ֆրանսահայ բանաստեղծ, գրականագետ Գրիգոր Պըլտյանի հետ սփյուռքահայության կապերի կոմիտեի դահլիճում ապրիլի 21-ին կազմակերպված հանդիպումը նրա համար առաջինն էր Հայաստան կատարած բազում այցելությունների ընթացքում: Եվ ինչպես տեղեկացվեց, հանդիպումը կազմակերպվել էր ընթերցողների ցանկությանն ընդառաջելով: Նրանցից մեկը, Գ. Պըլտյանի ստեղծագործություններին քաջատեղյակ Հրաչիկ Բայադյանը, հիշեցնելով գրողի «ինչ որ կգրեմ բանաստեղծություն է» արտահայտությունը, ավելացրեց, որ այդ գիծը պահպանվում է նաեւ գրողի փիլիսոփայական խորքով աչքի ընկնող հոդվածներում, որոնք վերլուծելու նպատակ է հետապնդում բանախոսը: Նրա եւ այլոց կողմից պրն. Պըլտյանի ստեղծագործությունները մեկնաբանելուց հետո, սփյուռքահայ անվանի մտավորականը պատասխանեց ներկաներին հուզող բազում հարցերին, որոնք այս կամ այն կերպ առնչվում էին նաեւ ֆրանսահայ գրողների ինքնությունը խոչընդոտող բազում խնդիրներին:

Հազարավոր կորուստների մեջ գտա Արշիլ Գորկուն

Ես երեսուն տարեկանում իմացա, որ Արշիլ Գորկին իմ ազգականն է: Իմացա շատ պատահականորեն, երբ կարդացի Արշիլ Գորկու նամակներն ուղղված իր եղբորորդուն՝ Ադո Ադոյանին: Մայրս Եղեռնից մազապուրծ ընտանիքի մի շառավիղ, իր բազում պատմություններից մեկում հիշատակում էր Ադո Ադոյանին՝ որպես իր մոր [illegible]:

Սա ի՞նչ է, ճակատագրի ծա՞ղր: Ես երեսուն տարեկանում եմ միայն իմանում, որ արյունակիցն եմ Ոստանիկ Ադոյանի:

Աշխարհում եղել է եղեռն, մարդիկ ստիպված են եղել իրենց ոստաններից, սփռվել ամբողջ աշխարհով, կորցնել իրար, կորցնել հիշողությունը ... Բայց արդյո՞ք կորցնել, չէ՞ որ ես գտա նրան՝ Արշիլ Գորկուն: Մարդ, որին առավել ծանոթ էի ոչ այնքան նկարներից, որքան այնքան էլ ծանոթ չեմ, այլ զգայուն նամակների շնորհիվ՝ հույզի եւ խորհի:

Ովքե՞ր են եղել նրանք իմ նախնիները: Մայրս պատմում է, որ իր ծնողները Խառակոնից գյուղից են, Արշիլ Գորկին՝ խորգոմցի է:

Մայրս ծնվել է Էջմիածնում, երեք տարեկանում զրկվել է ծնողներից, որոնց մասին նրան պատմել է հորաքույրը՝ Լուսիկը: Տասը [illegible] առեւտրականի դուստր էր, խորթ մայրը՝ օժիտ չտալու համար ամուսնացրել է հասարակ ընտանիքի տղայի հետ: [illegible] Նրանց անունները անգամ չգիտեմ, միայն մայրը, որի անունը հիշատակելի էր, Ադո Ադոյանն էր:

Դրա հետ կապված է մի արտառոց պատմություն: Մայրս նստած ավանակի վրա Էջմիածնից գալիս է Երեւան: 1930-ական թվականներն էր: Տասնամյա մորս ուղեկցում էր հորեղբայր Պետրոսը: Չգիտեմ, դժվա՞ր էր պահել որբուկին, չգիտեմ, հորեղբոր կի՞նն էր [illegible]

թերանը, թե երեխայի բախտի համար անհանգստությունն էր նրան բերում Երեւան: Չէ՞ որ Ադո Ադոյանը կուսակցական գործիչ էր: Պետրոսը փնտրել, բայց նրան չգտավ, քանի որ զբաղված էր Մոսկվայում: Նրանք հետ վերադարձան ձեռնունայն, բայց այդ ուղեւորությունը խոր հետք թողեց մանուկ Արփիկի սրտում: Այս հիշողությանն եմ պարտական, որ գտա նրան Արշիլ Գորկուն:

ԱՆՈՒՇ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ԱԶԳ

Մարզական

Հայաստան-Իտալիա խաղին ընդառաջ

Ա. Աղաբաբյան. «Առանց հաղթանակի գաղափարի հաղթանակ չի լինի»

«Հրազդանը» տոնական հանդերձանքով և 45 հազար նստատեղերով պատրաստ է խաղին

Մեր հանրապետության մարզասերները հսկայական անհամբերությամբ են սպասում ապրիլի 26-ին Երևանում կայանալիք Եվրոպայի առաջնության Հայաստան-Իտալիա խաղին: Այդ պատասխանատու հանդիպման նախապատրաստական բոլոր աշխատանքները հասել են իրենց կիզակետին: Կարճ ժամանակում ընթացիկ նորոգման հսկայական աշխատանքներ են կատարվել «Հրազդան» կենտրոնական մարզադաշտում: Ֆուտբոլի հանրապետական ֆեդերացիան նույնպես հաշվի է առել ամեն մանրուք: Նախօրեին Երևանի քաղաքապետ Վահագն Խաչատրյանը և քաղաքապետի տեղակալ Յուրի Բախշյանն այցելեցին «Հրազդան» ստադիոն, ծանոթանալու աշխատանքների ընթացքին: Ֆուտբոլասերներին հաճելի ու մեծ անակնկալներ են սպասում: Հատուկ ավտոբուսները կտեղափոխեն մարզասերներին, մետրոպոլիտենը կաշխատի երկարացված գրաֆիկով: Խաղից հետո վիճակախաղ է անցկացվելու և խաղարկվելու են «Նիվա» մակնիշի 10 ավտոմեքենաներ: Նախապատրաստական աշխատանքների մասին ավելի մանրամասն տեղեկություններ ստանալու համար հատուկ հարցազրույց ունեցանք «Հրազդան» մարզահամալիրի գլխավոր տնօրեն Աշոտ Աղաբաբյանի հետ:

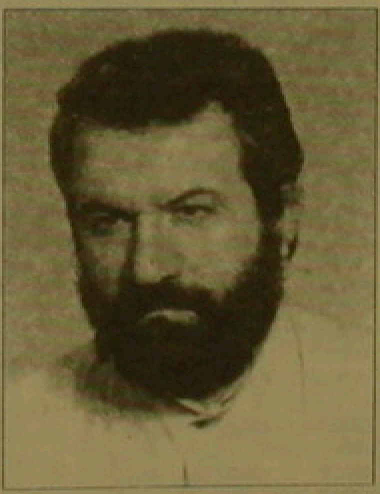

– ՈՒԵՖԱ-ի պահանջները նման մակարդակի խաղերի համար շատ մեծ են: Արդյո՞ք կատարվե՞լ են նախատեսված բոլոր պայմանները:

– ՈՒԵՖԱ-ն ինչ-որ պահանջել էր և ինչը հնարավոր էր, բոլորը կատարված է: Դեռ ավելին, ՈՒԵՖԱ-ն պահանջել էր ապահովել նվազագույնը 20 հազար նստատեղ, բայց մենք արդեն պատրաստել ենք 45 հազար: Ցանկացած ղեկավարի լավը նա է, որ ունենալով նվազագույն ու առավելագույն ծրագրեր, կարողանում է իրականացնել առավելագույնը: Եվրոպայի առաջնության խաղերի համար մեր աշխատանքները լրիվին դեռ չեն ավարտվել ու պետք է շարունակենք: Գրեթե 25 տարվա պատմություն ունեցող «Հրազդան» մարզադաշտն իր դարն ապրած կառույց է, բայց այսօր մեզ հաջողվել է բարձրացնել, գեղեցկացնել այն: Վերջին 4-5 տարիներին ընդհանրապես ոչ մի աշխատանք չի կատարվել այստեղ: Հիմա մարզադաշտի չորս տրիբունաները, որոնք ներկված են տարբեր գույներով, ամբողջովին պատրաստ են ընդունելու հանդիսականներին: Տոմսերը նույնպես համապատասխանում են տրիբունաների գույներին:

– Այդքան հսկայական աշխատանքների ֆինանսավորումը ո՞վ է կատարում և նյութատեխնիկական բազան ինչպե՞ս է ստեղծվել:

– Ինչ ստանձնել եմ «Հրազդան» համալիրի գլխավոր տնօրենի պաշտոնը, առաջին իսկ օրվանից սկսել ենք կուտակել վերանորոգումների համար անհրաժեշտ շինանյութեր: Բոլորդ գիտեք, որ ամեն շաբաթ ու կիրակի տոնավաճառ ենք կազմակերպում: Դրա եկամուտներից կարողացանք նյութատեխնիկական բազա ստեղծել: Սակայն մարզադաշտի կապիտալ վերանորոգման համար հսկայական գումարներ են պետք: Մենք գիտենք մեր պետության բյուջեի վիճակը և այնտեղից ոչինչ ենք թողել, որ սեփական եկամուտները կուտակելով կարողանանք իրականացնել ծրագրերը: Միգուցե երկու տարի հետո հնարավոր լինի իրականացնել նաև կապիտալ վերանորոգման աշխատանքները, սակայն ժամանակ գրեթե չունենք, քանի որ մինչև 1998 թ. ըստ ՈՒԵՖԱ-ի պահանջի պետք է առանձին նստատեղեր ունենանք տրիբունաներում: Իսկ այդ աշխատանքներից առաջ պետք է ջրամեկուսացման աշխատանքները կատարենք: Դրանք իրականացնելու համար 3,5-4 մլն դոլար է պետք: Եվրոպայի խաղերից էլ հավանաբար եկամուտներ կունենանք և հույս ունենք, որ մինչև 1998 թ. բոլոր աշխատանքները կավարտենք, որպեսզի չզրկվենք ՈՒԵՖԱ-ի անդամակցությունից: Ֆուտբոլն աշխարհին ազգը ճանաչել տալու լավագույն միջոց է, և մենք ամեն ինչ պետք է անենք մեր ֆուտբոլը ոտքի կանգնեցնելու համար:

– Ֆեդերացիայի հետ ձեր փոխհարաբերությունները ինչպիսի՞ն են: Խաղերից և գովազդներից եկամուտներ արդյոք չե՞ք ունենալու:

– Գիտեք, որ նոր ֆեդերացիա է ստեղծվել, «Արարատ-73»-ի վաստակավոր ֆուտբոլիստ Արմեն Սարգսյանը դարձել է նրա նախագահը: Ես էլ եմ ընդգրկվել ֆեդերացիայի գործկոմի կազմում: Համատեղ փորձում ենք Հայաստանի ֆուտբոլը բարձրացնել: Ընականաբար ֆեդերացիան էլ գումարներ չունի և մենք համագործակցում ենք այնպես, որ կարողանանք հատուցել ֆեդերացիան: Օրինակ, այս խաղի եկամուտների 70 տոկոսը փոխանցվելու է ֆեդերացիայի հաշվին:

– Մարզադաշտում գովազդների իրավունքն ո՞ւմ է պատկանում:

– Դա ֆուտբոլի ֆեդերացիայի մենաշնորհն է: Ցավոք, անցյալ տարի ՀՀ ֆուտբոլի ֆեդերացիայի նախկին նախագահ Նիկոլայ Ղազարյանը, ես կասեի խայտառակ պայմանագիր կնքեց Երևանում կայանալիք Եվրոպայի առաջնության 5 հանդիպումների հեռուստատեսային ցուցադրման և մարզադաշտում տեղադրվելիք գովազդների իրավունքը չնչին գումարներով (400 հազար դոլարից փոքր ինչ ավելի) վաճառելով իտալական ընկերությանը: Այդ իրավունքները կարելի էր վաճառել առնվազն 1-1.5 մլն դոլարով: Գովազդի համար խաղադաշտի շուրջը գոյական կեսի ամբողջ երկարության տարածքը պատկանում է իտալական ընկերությանը: Մենք իրավունք ունենք գովազդներ տեղադրել միայն մարզադաշտի այլ տարածքներում:

– Հայաստան-Իտալիա խաղի տոմսերն ի՞նչ արժեն:

– Նման հանդիպումների տոմսերի արժեքը որոշում է ՈՒԵՖԱ-ն, ըստ որում նվազագույնը գինն է սահմանված շվեյցարական 1 ֆրանկին համարժեք: Մենք այնպես ենք արել, որ փող չունեցող ֆուտբոլասերներն էլ կարողանան խաղին ներկա գտնվել: Դարպասների ետևի հյուսիսային ու հարավային տրիբունաների տոմսը կարժենա 300 դրամ, իսկ արևմտյանն ու արևելյանը համապատասխանաբար 900 և 500 դրամ:

– Ձեր կարծիքով ինչպե՞ս կավարտվի Հայաստան-Իտալիա խաղը:

– Ճշմարիտն ասած ես գուշակություններ չեմ անում, սակայն գիտեմ, որ որպես օրենք ուժեղ թիմերը, կամ ֆուտբոլային մեծ տերությունները սովորաբար «փոքր» թիմերի հետ հաջող չեն խաղում: Ես ավելի շատ հակված եմ կարծելու, որ մեր թիմը կխաղի, քան թե կպարտվի: Կարծում եմ, որ հավաքականի մարզիչը պետք է ընտրությամբ կատարվի: Մենք Հայաստանից դուրս շատ փորձառու մասնագետներ ունենք: Բայց այսօր ընտրվել է մի մարզիչ, որին առաջարկել է Արմեն Սարգսյանը, և որի հետ մենք հույսեր ենք կապում: Իհարկե կուզենայի, որ Հայաստանի հավաքականի մարզիչը ճանաչված լիներ ու մեծ փորձ ունենար: Դա անհրաժեշտ է ձեռք բերվում և ինչո՞ւ չէ, միգուցե ոչ մեծ փորձ ունեցող մարզիչն էլ հաջողության հասնի: Այսօր գլխավոր հույսն այն է, որ Հայաստանի հավաքականի յուրաքանչյուր ֆուտբոլիստ միշտ մտածի, որ ազգային դրոշի պատիվն է պաշտպանում: Հայ զինվորը ժամանակին սովորաբար ջրի ու ցեխի մեջ պաշտպանեց իր հայրենիքը: Նույն զգացողությամբ էլ ֆուտբոլիստները պետք է գործեն խաղադաշտում: Սա նրանց պարտավորությունն է: Երբ մարդու մեջ հաղթանակի գաղափարը չկա, նա չի հաղթի:

ՍՈՒՐԵՆ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

– ՈՒԵՖԱ-ն ուրիշ ի՞նչ պահանջներ էր դրել:

– Բժշկական սենյակում դոպինգ-փորձաքննության պայմաններ չկային: Կարճ ժամանակում անհրաժեշտ պայմաններն ստեղծեցինք: Հանդերձարանները համեմատաբար վերակառուցվել են: Տաք ջրի հարցերն ենք լուծել և ամեն հանդերձարանում 5 ցնցուղ տեղադրել: Խաղադաշտի եզրային գծերից դուրս մեկ մետր լայնությամբ պետք է կանաչապատված լիներ: Այդ հարցն էլ է դրական լուծում ստացել: Տրիբունաներն խարից մեկուսացվել են մետաղյա ցանցերով: Մենք միայն մեկ պահանջ չենք կատարել: Դա սենյակների և նստատեղերի համարակալումն է: Մենք այդ աշխատանքները կատարելու նյութատեխնիկական բազան ունենք, աշխատակազմը նույնպես, սակայն ժամանակի սղության ֆիզիկապես ի վիճակի չէինք խնդիրն իրականացնել: Մակեդոնիայի հետ հանդիպմանը հավանաբար չհասցնենք, սակայն Հայաստան-Բելգիա խաղին այդ աշխատանքներն էլ կատարված կլինեն: Խորհրդային տարիներին մարզադաշտը շուրջ 250 աշխատողներ է ունեցել: Գլխավոր տնօրեն դառնալուս պահին «Հրազդանում» 36 մարդ էր աշխատում: Այսօր մեր կոլեկտիվը բաղկացած է 170 հոգուց: Դրանցից 110-ը մասնակցում են Հայաստան-Իտալիա խաղի սպասարկմանը: Բոլորի համար էլ մարզական համազգեստ է գնվել: Ադմինիստրացիայի 21 աշխատողները ակումբային իրենց կոստյումներն ունեն: Ամեն մեկի համար իրենց անունը [illegible] նկարով, միջազգային ստանդարտով անցագրեր ենք պատրաստել:

ԱՇԽԱՐՀԻ ԱՌԱՋՆՈՒԹՅՈՒՆ

Իտալացիների հաղթարշավը

Ընդամենը երեք օր հետո Արգենտինայի «Կոսայֆ» մարզադաշտում մինչև 21 տարեկան ֆուտբոլիստների Եվրոպայի առաջնության ընտրական փուլի խմբային մրցաշարում Հայաստանի երիտասարդական հավաքականը հյուրընկալելու է Իտալիայի թիմին: Նույն տարիքային խմբի Իտալիայի երիտասարդական հավաքականը հիմա մեծ հաջողությամբ հանդես է գալիս Կատարում տեղի ունեցող աշխարհի երիտասարդական առաջնությունում: Խմբային մրցաշարում իտալացիները հաղթել են իրենց բոլոր մրցակիցներին, իսկ վերջին տուրում 6-3 հաշվով առավելության են հասել Չիլիի հավաքականի նկատմամբ և վստահորեն գրավել են 1-ին տեղը: Քառորդ եզրափակիչում Իտալիայի հավաքականը ուժերը չափելու է Ռուսաստանի թիմի հետ, որն ընդգրկված լինելով առաջին խմբում, գրավել է երկրորդ տեղը: Ռուսաստանի հավաքականը ոչ ոքի է խաղացել Կատարի և Բրազիլիայի հավաքականների հետ ու 2-0 հաշվով հաղթել Սիրիայի հավաքականին: Այս խմբում առաջին տեղ է գրավել Բրազիլիայի հավաքականը, որը քառորդ եզրափակիչում մրցելու է Ճապոնիայի հավաքականի հետ:

Իտալիայի ազգային և երիտասարդական հավաքականները նույն հաջողությամբ հանդես են գալիս նաև Եվրոպայի ընթացիկ առաջնությունում: Երկու թիմերն էլ ընտրական երկրորդ խմբի մրցաշարերում բացահայտ առաջատարներ են: Ինչ խոսք, Իտալիայի երիտասարդական հավաքականն այլ կազմով կժամանի Երևան: Սակայն Աբովյանում կայանալիք խաղում լուրջ փորձություն է սպասում Հայաստանի երիտասարդական հավաքականին:

ԳԱՎԱԹԱԿԻՐՆԵՐԻ ԳԱՎԱԹ

Եզրափակիչում «Ռեալն» ու «Արսենալը»

Հայտնի դարձան նաև եվրոպական երկրների գավաթակիրների գավաթի խաղարկության եզրափակիչի մասնակիցները: Այդ պատվին արժանացան Սարագոսայի «Ռեալն» ու Անգլիայի «Արսենալը»: Իսպանական թիմը կիսաեզրափակիչում երկու հանդիպումների արդյունքներով առավելության հասավ անգլիական մեկ այլ թիմի՝ «Չելսիի» նկատմամբ: «Արսենալը» նույնպես երկու հանդիպումների արդյունքներով գերազանցեց Իտալիայի «Սամպդորիա» թիմին: Հիշեցնենք, որ ՈՒԵՖԱ-ի գավաթի եզրափակիչում մրցելու են իտալական երկու թիմեր «Պարման» ու «Յուվենտուսը», իսկ Չեմպիոնների լիգայի մրցաշարի հաղթողի կոչումը վիճարկելու են «Միլանն» ու «Այաքսը»:

ԽՃԱՆԿԱՐ

Դիրքերը դահդանվեցին

Ռիգայում շարունակվող շախմատի աշխարհի նախկին չեմպիոն Միխայիլ Տալի միջազգային հուշամրցաշարի 8-րդ տուրում երկու առաջատարները՝ Գարրի Կասպարովն ու Վասիլի Իվանչուկը, իրենց հանդիպումներն ավարտեցին ոչ ոքի: Երկու շախմատիստներն էլ ունեն 5,5 ական միավոր, սակայն Կասպարովն անցկացրել է 7, իսկ Իվանչուկը՝ 8 հանդիպում:

Հեծանվորդը մաֆիոզ խմբի ղեկավար

Բուլղարիայի չեմպիոն, հեծանվորդ Գաբրիել Տոտեւը վերջերս ձերբակալվեց Բուլղարիայի ոստիկանության կողմից: Նրա տանը ոստիկանները հայտնաբերել էին զենքեր, փամփուշտներ, ձեռնակներ, պայթուցիկ նյութեր, մի գողացված մեքենա և կեղծ անձնագրեր: Հեծանվավազքի չեմպիոնը բուլղար մի խումբ գողերի հետ կազմակերպել էր գաղտնի մաֆիոզ խումբ, որը ոտնողական հրացաններ էր Թուրքիայից մտցնում Բուլղարիա և վաճառում թանկ գներով:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

«Միլանը» միացրեց երկու թշնամիների

ԳՐԻԳՈՐ ԱՄԻՐՋԱՆՅԱՆ,
Վոլոնա, Իտալիա

Մոտ անցյալում Դեյան Սավիչևիչը և Զվոնիմիր Բոբանը նույն տարազն էին կրում Հարավսլավիայի հավաքականում: Այսօր նրանք դարձյալ կողք-կողքի մեծ հաջողությամբ հանդես են գալիս աշխարհի ամենատիտղոսավոր թիմերից մեկի՝ Իտալիայի «Միլանի» կազմում, որը մի քանի օր

առաջ գեղեցիկ ոճով հաղթելով «Պարի Սեն Ժերմենին», դուրս է եկել Չեմպիոնների լիգայի մրցաշարի եզրափակիչ: Երկու ֆուտբոլիստներն էլ մեծ ներդրում ունեցան ֆրանսիական թիմի նկատմամբ հաջողությունում: Բոբանը Փարիզում տեղի ունեցած խաղի հերոսն էր ու միակ գոլի հեղինակը, իսկ Սավիչևիչն այցի ընկավ Միլանում ու դարձավ երկու գոլի հեղինակ:

Հարավսլավիայի փլուզվելուց հետո Սավիչևիչը հանդես է գալիս Սերբիայի ազգային դրոշի ներքո, իսկ Բոբանը ներկայացնում է Խորվաթիան: Վերջերս ցուցադրվեց վաղուց տեսագրված մի խաղ, որտեղ հանդիպում էին Զագրեբի «Դինամո» ու Բելգրադի «Ցրվենա զվեզդան»: Խաղը տեղի էր ունենում Զագրեբում: Մարզադաշտում երկու թիմերի սերը ու խոռվաթ խաղացողները և մարզասերները իրար էին ծեծում: Տեսագրության մեջ երևում էր Բոբանը, որը վայրենի ձևով հարձակվում էր սերբ ոստիկանի վրա, սերբ Սավիչևիչի աչքերի առջև:

Այս երկու խաղացողների ճանապարհը կարող էր վերջնականապես այստեղ բաժանվել, առավել ևս, որ Խորվաթիան ու Սերբիան դարձել են նորանկախ պետություններ: Բայց Սիլվիո Բեռլուսկոնին ուզում էր հոլանդական լեգեոնը (Գուլիտ, Ռեյկարդ, Վան Բաստեն) փոխարինել նոր ուժեղ խաղացողներով: Այսպես «թշնամիներ» Սավիչևիչն ու Բոբանը իրար միացան «Միլանում»: Բայց ազգային խնդիրները նրանց միջև մնում են անփոփոխ: Բոբանը դատապարտում է խմբերխալիս սերբերին և ավելացնում, որ մինչև այսօր Դեյանը ոչ մի բան չի հասկացել քաղաքականությունից: Երկար ժամանակ Բոբանն ու Սավիչևիչը, սպասելով «Միլանի» պահեստայինների նստարանին (այս ակումբը իր հզոր կազմով կարող է եվրոպական մակարդակի երկու թիմ դուրս բերել ասպարեզ), այսօր իրավացիորեն գրավել են իրենց տեղերը հիմնական կազմում: Սավիչևիչը ձախ եզրային հարձակվող է, իսկ Բոբանը կիսապաշտպան: Չնայած նրանք դաշտում խաղընկերներ են, սակայն [illegible] կարող ընկերներ լինել: [illegible] նրանց միացրել է, բայց [illegible] դիակների արյունը չի կարող մոռացվել:

Բաժինը վարում է
ՍՈՒՐԵՆ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

ՀՀ մի շարք հասարակական կազմակերպություններ (ՀԿ) նախաձեռնել են ստեղծել հասարակական կազմակերպությունների ակումբ:
Այն բաց կլինի բոլոր ՀԿ-ների համար Ամերիկայի Հայկական Համագումարի ՀԿ Ուսուցման եւ Տեղեկատվական Միջոցների Կենտրոնում:
Հասցեն՝ Մոսկովյան 24, բն. 2
հեռ. 56-10-64, 52-86-54

ՕԳՏՎԵՔ ՄԵՐ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

Պարենարդեի շինարարական միավորումը ընդունում է պատվերներ հիմնարկ-ձեռնարկություններից եւ անհատ անձանցից.
- Բնակելի շենքերի, հիմնարկների, ամառանոցների շինարարական եւ վերանորոգման աշխատանքներ
- Մետաղական կոնստրուկցիաների, կրպակների եւ ավտոտնակների պատրաստում
- Կարճաժամկետ տրանսպորտային ծառայություններ:

Հեռ. 44-83-30, 44-73-42

ՍՓՅՈՒՌ տեղեկատու

ՀՐԱՎԻՐՈՒՄ ԵՆՔ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ

«Սփյուռ» տեղեկատուն հանրապետության շրջաններից եւ քաղաքներից հրավիրում է աշխատանքի բարձրագույն կրթությամբ ռուսերենի տիրապետող երանդրուն անձանց, շրջաններում «Սփյուռ» տեղեկատուի ներկայացուցիչ աշխատելու համար: Դիմել ապրիլի 25-ից 28-ը հետեւյալ հասցեով. Երեւան, Փ. Բյուզանդի 1/3, 1-ին հարկ («Վերնիսաժի» տարածքում): Նախնական տեղեկությունների համար զանգահարել 58.13.51 կամ 58.91.67:

ՎԱՃԱՌՈՒՄ ԵՄ

երկհարկանի, բոլոր հարմարություններով բնակարան, 1000 ք/մ տնամերձ այգի մրգատու ծառերով, ցանկապատված, Աշտարակի շրջանի Օհանավան գյուղում: Զանգահարել 52-83-95, 56-43-44:

ԱՐՄԻՆԴ ԿԵՆՏՐՈՆԸ

Հրավիրում է

ինգօրյա ճանապարհորդության դեպի Հնդկաստանի մայրաքաղաք:

ԵՐԵՎԱՆ - ԴԵԼԻ - ԵՐԵՎԱՆ

Հերթական ուղիղ չվերթը կկայանա ապրիլի 29-ին

(ուղևորության ընթացքում ինքնաթիռը մնում է Դելիում)

ՈՒՇԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Նախատեսվում է նոր չվերթ

ԵՐԵՎԱՆ - ՍԻՆԳԱՊՈՒՐ - ԵՐԵՎԱՆ

«Էրեբունի» հյուրանոց, I մասնաշենք, 301-307 ս.

Հեռ. 52-75-65, 56-13-92, 56-05-79

ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ մամուլի տարածման գործակալությունը հայտնում է, որ սկսվել է 1995 թ. երկրորդ կիսամյակի համար Հայաստանի Հանրապետության, Ռուս. Դաշնության եւ ԱՊՀ երկրների թերթերի եւ ամսագրերի բաժանորդագրությունը:
Բաժանորդագրությունը կարելի ձեւակերպել
1. Անհատ բաժանորդների համար-Երեւան քաղաքի փոստային բաժանմունքներում
2. Հիմնարկ-ձեռնարկությունների համար (փոխանցումով կամ կանխիկ)-10-րդ փոստային բաժանմունքում (Երեւան, Հանրապետության հրապարակ)
3. Հանրապետության այլ շրջաններում միջշրջանային գործակալություններում եւ փոստային բաժանմունքներում
4. Այն հիմնարկ-ձեռնարկությունները եւ քաղաքացիները, որոնք կցանկանան իրենց բաժանորդագրված թերթերն ստանալ փաթեթավորված, թերթերի եւ ամսագրերի իրենց համար համար կրպակում, բաժանորդագրությունը ձեւակերպելիս անդորրագրում անհրաժեշտ է նշել կրպակի համարը:
Ռուս. Դաշնության թերթերի եւ ամսագրերի բաժանորդագրության վերջին ժամկետը ս. թ. մայիսի 25-ն է, իսկ ՀՀ թերթերինը եւ ամսագրերինը՝ հունիսի 20-ը:

ՀՀ ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱՐԱԾՄԱՆ ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ

ԼԱՎ ԳԻՐՔԸ ԴՊՐՈՑ ԱՐԺԵ

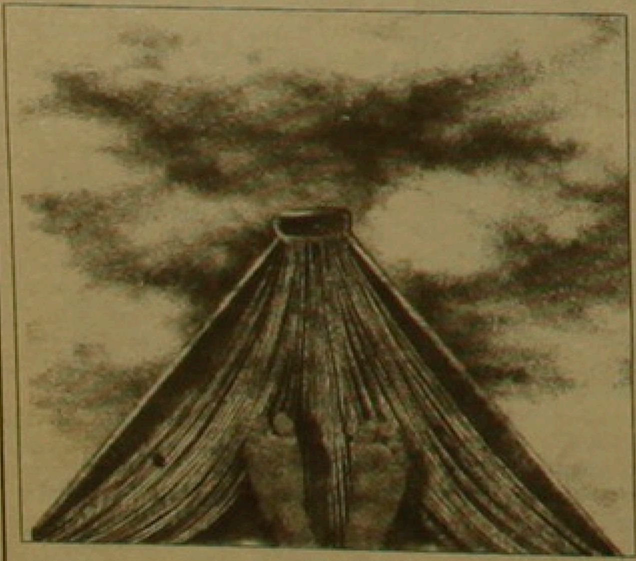

1995 ԹՎԱԿԱՆԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՎԵԼԻՔ ԴԱՍԱԳՐՔԵՐԻ ԱՆՎԱՆԱՑԱՆԿԸ

Երաշխավորված է գործածման ՀՀ լուսավորության նախարարության ուսումնագիտական խորհրդի կողմից 1995-96 ուստարվա համար

ԱՌԱՋԻՆ ԴԱՍԱՐԱՆ
1. Այբբենարան
դասիչը 0001 գինը 500 դրամ
2. «Մաթեմատիկա»
դասիչը 0002 գինը 400 դրամ
3. «Իմ առաջին ընթերցարանը»
դասիչը 0003 գինը 400 դրամ
4. Թվաբանություն 1-ին մաս
դասիչը 0004 գինը 350 դրամ
5. Թվաբանություն 2-րդ մաս
դասիչը 0005 գինը 350 դրամ
6. Թվաբանություն 3-րդ մաս
դասիչը 0006 գինը 350 դրամ
7. «Ոսկեմատենիկ»
դասիչը 0700 գինը 200 դրամ
8. Երգարան
դասիչը 0701 գինը 200 դրամ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ
1. «Մաթեմատիկա» 1-ին մաս
դասիչը 0008 գինը 400 դրամ
2. «Մաթեմատիկա» 2-րդ մաս
դասիչը 0009 գինը 400 դրամ
3. Թվաբանություն 1-ին մաս
դասիչը 0010 գինը 400 դրամ
4. Թվաբանություն 2-րդ մաս
դասիչը 0011 գինը 400 դրամ
5. Մայրենի լեզու
դասիչը 0012 գինը 300 դրամ
6. Երգարան
դասիչը 0701 գինը 200 դրամ

ԵՐՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ
1. «Մաթեմատիկա» 1-ին մաս
դասիչը 0013 գինը 400 դրամ
2. «Մաթեմատիկա» 2-րդ մաս
դասիչը 0014 գինը 400 դրամ
3. Թվաբանություն
դասիչը 0015 գինը 400 դրամ
4. «Մայրենի լեզու»
դասիչը 0017 գինը 350 դրամ
5. Երգարան
դասիչը 0701 գինը 200 դրամ

ՉՈՐՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ
1. «Մայրենիի ընթերցարան»
դասիչը 0018 գինը 450 դրամ
2. Մայրենի լեզու
դասիչը 0019 գինը 350 դրամ
3. Ֆրանսերեն
դասիչը 0020 գինը 650 դրամ
4. Գերմաներեն
դասիչը 0021 գինը 650 դրամ
5. Անգլերեն
դասիչը 0022 գինը 600 դրամ
6. Թվաբանություն
դասիչը 0023 գինը 400 դրամ
7. Թվաբանական խնդիրների ժողովածու
դասիչը 0024 գինը 600 դրամ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ
1. Անգլերեն
դասիչը 0025 գինը 600 դրամ
2. Գերմաներեն
դասիչը 0026 գինը 650 դրամ
3. Թվաբանական խնդիրների ժողովածու
դասիչը 0027 գինը 600 դրամ
4. «Մայրենիի ընթերցարան»
դասիչը 0028 գինը 500 դրամ
5. Մայրենի լեզու
դասիչը 0029 գինը 400 դրամ
6. Книга для чтения
դասիչը 0007 գինը 450 դրամ
7. Книга для чтения (5-6 դաս)
դասիչը 0016 գինը 450 դրամ
8. Կենսաբանության խնդիրների ժողովածու (5-6 դաս)
դասիչը 0048 գինը 300 դրամ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ
1. Անգլերեն
դասիչը 0030 գինը 400 դրամ
2. Գերմաներեն
դասիչը 0031 գինը 450 դրամ
3. «Մայրենիի ընթերցարան»
դասիչը 0028 գինը 500 դրամ
4. Մայրենի լեզու
դասիչը 0029 գինը 400 դրամ
5. Книга для чтения (5-6 դաս)
դասիչը 0016 գինը 450 դրամ
6. Կենսաբանության խնդիրների ժողովածու (5-6 դաս)
դասիչը 0046 գինը 300 դրամ

ՅՈԹԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ
1. Անգլերեն
դասիչը 0032 գինը 400 դրամ
2. Գերմաներեն
դասիչը 0033 գինը 450 դրամ
3. Ֆրանսերեն
դասիչը 0034 գինը 450 դրամ
4. «Մայրենիի ընթերցարան»
դասիչը 0035 գինը 500 դրամ
5. Մայրենի լեզու
դասիչը 0036 գինը 400 դրամ
6. Книга для чтения (7-8 դաս)
դասիչը 0044 գինը 450 դրամ
7. Сборник упражнений по русскому языку (7-8 դաս)
դասիչը 0045 գինը 300 դրամ

ՈՒԹԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ
1. Ռուսաց լեզու
դասիչը 0037 գինը 750 դրամ
2. Հայաստանի աշխարհագրություն
դասիչը 0038 գինը 400 դրամ
3. Անգլերեն
դասիչը 0039 գինը 400 դրամ
4. Ֆրանսերեն
դասիչը 0040 գինը 400 դրամ
5. Գերմաներեն
դասիչը 0041 գինը 400 դրամ
6. «Մայրենիի ընթերցարան»
դասիչը 0035 գինը 500 դրամ
7. Մայրենի լեզու
դասիչը 0036 գինը 400 դրամ
8. Сборник упражнений по русскому языку (7-8 դաս)
դասիչը 0045 գինը 300 դրամ

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ
1. Ռուսաց լեզու
դասիչը 0042 գինը 400 դրամ

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ
1. Ռուսաց լեզու
դասիչը 0043 գինը 400 դրամ

ԴԱՍԱԳՐՔԵՐԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱՏԱՐՎՈՒՄ Է ՀԱՆՐԱԿՐԹԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ
ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՎԵԼ ԿԱՐՈՂ ԵՆ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԸ, ՆՐԱՆՑ ԾՆՈՂՆԵՐԸ, ԱՆՀԱՏՆԵՐԸ, ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՎԵԼՈՎ ԴԱՍԱԳՐՔԵՐ ԴՈՒՔ ՆՊԱՍՏՈՒՄ ԵՔ ՆՐԱՆՑ ԱՐԱԳ ԵՎ ՈՐԱԿՅԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՄԱՆԸ ԵՎ ԲԱՑԻ ԱՅԴ ԽՆԱՅՈՒՄ ԵՔ ՁԵՐ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

95-96 ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐՎԱ ԴԱՍԱԳՐՔԵՐԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԼՈՒՍԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
«ՈՒՍՈՒՄ» ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

«Պարբերական» հրատարակչության տպարան, Երեւան 23, Արշակունյաց 2 Գրանցման թիվ 65. Դասիչ 69149. Պատվեր 1826 Տպաքանակը՝ 7000 Ստորագրված է տպագրության՝ 21. 04. 1995 Գինը՝ 40 դրամ

digitised by A.R.A.R.@